

LIETUVOS DIDŽIOJI  
KUNIGAIKŠTIJA –  
TAUTŲ ATMINTIES VIETA:  
NUO ISTORIOGRAFINIO  
MANDAGUMO PRIE SEPTYNKNY-  
GĖS IDĖJOS © *Alfredas Bumblauskas*

\* Straipsnis parengtas vykdant mokslo tyrimų projektą „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija, vaizdinys ir modernūs tapatumai“. Projektą finansavo Lietuvos mokslo taryba, sutarties Nr. VAT-19/2010.

## ĮVADAS

Teksto tikslas, dėl kurio diskutuota su projekto kolega ir bičiuliu Grigorijumi Potašenko: siekiama pateikti apibendrintą 2010–2013 m. projekto „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija, vaizdinys ir modernūs tapatumai“<sup>1</sup> idėjinę evoliuciją, hipotezių ir koncepcijų formulavimo dinamiką bei konferencijos „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietos“<sup>2</sup> reikšmę šiame projekte.

Konferencijos tikslas buvo apibendrinti trejus metus vykdyto mokslinio projekto „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija, vaizdinys ir modernūs tapatumai“ veiklą. Konstatavome: būtent šiame projekte pirmą kartą Lietuvos istoriografijoje rimčiau prabilta apie „senalietuvius“, kaip apie istorinę „jaunalietuvių“ alternatyvą, ir pagrįsta mintis, kad tai nėra vien istorinė XIX a. realija, o fenomenas, kuris leidžia sieti LDK politinę tautą ne tik su Czesławu Miłoszu, bet ir su „senalietuviška“ tapatybę atrandančiais ir LDK tradiciją išlaikiusiais lenkais tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje. „Senalietuvio“ sąvoka buvo puikiausiai žinoma XIX–XX a. sandūroje, jos turinį būtų galima sieti su tapatybe, grindžiama LDK (o ne Lenkijos) tradicija, bet lenkų, o ne lietuvių kalba. Juos būtų galima tapatinti su *krajowcais*, kurie seniai žinomi istoriografijoje, tačiau pastaroji sąvoka neturi tos probleminės įtampos, kurią įžvelgė Henrykas Wisneris, formuluodamas „Dwa narody litewskie?“ (taip su klaustuku vadinasi skyrius jo Lietuvos istorijoje<sup>3</sup>) koncepciją. Vėliau dar sustosime prie argumentacijos, kaip „senalietuvių“, o ne *krajowcu* sąvoka gimdo šiuolaikines tapatybes. Čia paminėsime tik Mikalojų ir Maciejų Radziwillus<sup>4</sup> (lėmusius sujudimą „Didžiojo Seimo palikuonių draugijoje“), o Lietuvoje – Barbarą Stankevič ir Ryšardą Gaidisą<sup>5</sup>. Tai leidžia perinter-

<sup>1</sup> Projektą pagal nacionalinę mokslo programą „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ finansavo Lietuvos mokslo taryba, sutarties Nr. VAT-19/2010.

<sup>2</sup> Tarptautinė mokslinė konferencija „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietos“, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, 2012 m. lapkričio 15–16 d.

<sup>3</sup> Wisner H. Litwa: dzieje państwa i narodu. Warszawa, 1999, s. 132–147.

<sup>4</sup> Pokalbį su jais žr.: Радзивілі: жива історія ВКЛ: Інтерв'ю А. Бумблаускаса з Матеєм і Миколаєм Радзивілами // Князі Радзивілі. Київ, 2012, с. 252–269.

<sup>5</sup> Tyčia sulenkinome bičiulio Ryšardo pavardės galininką – iki šiol nesusimąstę tardavome „Ryšardą Gaidį“. O juk jis ne Gaidys, o Gaidis! Žr. dar Ryšardo interviu. Prieiga: <http://literat->

pretuoti įvairias su LDK tradicija susijusias komplikuoatas lietuvių, lenkų ir baltarusių santykių peripetijas, o kartu – nesutikti su kritika, traktuojančia senalietuvius tik kaip istorinę analitinę kategoriją<sup>6</sup>. Šiame projekte pirmą sykį ne vien Lietuvos istoriografijos mastu pradėta kalbėti apie Jerzy Giedroycą ir jo Ukrainos, Lietuvos ir Baltarusijos – ULB – koncepciją bei jos poveikį šiandieninių tautų tapatumui, tarpusavio santykių sampratai ir užsienio politikai. Projekte taip pat keliama „trečiojo“ Abiejų Tautų Respublikos nario, t. y. Rusios, rusėnų ir Kijevo, problema.

Taigi, projektas siekė plėtoti, integruoti ir įgyvendinti metodologiškai naujus modernių valstybių bei tautų, t. y. Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos ir Lenkijos tapatybių ir istorinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos atminties, istorijos, paveldo bei tradicijos, lietuvių, rusėnų, ukrainiečių, baltarusių, lenkų, rusų etninių grupių tapatybių ir istorinės atminties XIV–XXI a. pradžioje teorinius, istorinius, sociologinius bei filologinius tyrimus.

Tačiau rašant šį projektą apibendrinantį tekstą aiškėjo, kad čia svarbūs ne tik formalieji projekto raidos (2010–2013 m.) aspektai ir kad būtina apimti ankstesnį tyrimų laikotarpį – 2006–2008 m. vykdytą projektą „LDK paveldo „dalybos““<sup>7</sup> (kurio tiesiogine tąsa laikome straipsnių rinkinį, skirtą naujoms Vilniaus paveldo interpretacijoms<sup>8</sup>). Antra vertus, tiek plačiai, tiek siaurai interpretuojamas projektas susipynė su kitais lygia greta vykdytais Vilniaus universiteto<sup>9</sup> bei Istorinės atminties akademijos (IAA)<sup>10</sup> projektais. O pastaruoju metu – ir su projektu „Atminties

urairmenas.lt/2013-05-31-nr-3429/856-pokalbiai/1336-rysardas-gaidis-kad-butume-matomi-vieni-kitiems

<sup>6</sup> Žr. *Staliūnas D.* Stereotipiškai apie stereotipus. Rec.: K. Buchowski. Litvomanai ir polonizatoriai // Knygų aidai. 2013, Nr. 2, p. 28–32.

<sup>7</sup> „LDK paveldo „dalybos“. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija: modernių tautų ir etninių mažumų tapatybės istoriniuose kontekstuose“, kuris buvo finansuotas Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo (sutarčių Nr. C-41/2006, L-05/2007, L-05/2008), o rezultatai apibendrinti leidiniuose: *Bumblauskas A., Liekis Š., Potašenko G.*, sud. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“. Vilnius, 2008 (Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys, t. 5); *Bumblauskas A., Potašenko G.*, sud. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai. Vilnius, 2009 (Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys, t. 7).

<sup>8</sup> *Bumblauskas A., Liekis Š., Potašenko G.*, red. kol. Naujas Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas. Vilnius, 2009 (Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys, t. 8).

<sup>9</sup> Paminėsime tik Vilniaus universiteto istoriją – Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai: kolektyvinė monografija (2 pat. ir papild. leid.). Vilnius, 2011 (1 leid. 2009).

<sup>10</sup> IAA veiklos pradinės idėjos fiksuojamos: *Švedas A.* Istorinės atminties akademija – tikslai, nuveikti darbai, veiklos perspektyvos // Lietuvos istorijos studijos. 2007, t. 20, p. 104–114. Šalia internetinės leidybos (Magnus Ducatus Lithuaniae – mdl.lt; Virtualus Istorinis Vilnius – viv.lt), reikėtų pažymėti 2008–2013 m. leidinius, skirtus LDK paveldui, ypač Lietuvos ir Ukrainos ryšių aspektu: Україна: литовська доба 1320–1569. Київ, 2008; Ukraina: Lietuvos epocha. 1320–1569. Vilnius, 2009; *Bumblauskas A., Marzaliukas I., Čerakas B.* Грюнвальдська битва – битва народів. Київ, 2010; *Bumblauskas A., Čerakas V., Marzaliukas I.* Žalgirio mūšis – tautų mūšis. Vilnius, 2011; *Сас П., Кіркєне Г., Bumblauskas A.* Хотинська битва 1621 – битва за центральну

kultūrų dialogas ULB erdvėse“, kurį 2011–2012 m. sandūroje inicijavo Lietuvos istorikai (visų pirma prof. Alvydas Nikžentaitis) bei naujojo Lenkijos istorijos muziejaus kūrėjai (dr. Robertas Kostro ir prof. Michałas Kopczyński). Jau pirmame šio projekto seminare Alvydas Nikžentaitis, pripažindamas, kad pirmiausia apie Jerzy Giedroycą, Juliuszą Mieroszewską ir jų ULB koncepciją „Kulturoje“ Lietuvoje pradėta kalbėti nuo 2007 m. projekte „LDK paveldo „dalybos“, taip įteisino projekto jungtį. Vėliau analogišką mintį išsakė žymiausias Lietuvos „romeristas“, *krajow-cų* idėjos tyrinėtojas Rimantas Miknys, pripažindamas, kad būtent mūsų projekte atsirado „senalietuvių“ konceptualizacija<sup>11</sup>.

Dabar reikėtų formuluoti tezes, kuriomis galima fiksuoti įvykusias konceptualias idėjines evoliucijas nuo 2006 m., o iš tikrųjų turbūt nuo 1994 m., kai Vilniaus universiteto sukakties<sup>12</sup> renginiuose apsilankė garsiausi Lenkijos istoriografijos metrai A. Gieysztoras ir J. Bardachas.

- Nuo mandagaus draugiškumo prie dialogų (ieškant pirmiausia „savos“ perspektyvos ydų ir „kito“ pozicijos suvokimo), o toliau – prie daugiaperspektyvumo, siekiant į tą patį reiškinį žvelgti iš įvairių taškų, kartu nebijant kelti ribotumų ne tik „savoje“ perspektyvoje klausimo.
- Nuo konkretaus istorinio tyrimo hipotezių prie didžiųjų naratyvų teorijų ir atminties kultūros koncepcijų.
- Nuo LDK vaizdinio kaip „sudužusio veidrodžio šukių“ metaforos, t. y. fragmentuoto atspindžio tautinėse istoriografijose, nuo LDK istorijos ir paveldo „dalybų“ konstatavimo – prie LDK kultūros homogeniškumo arba integralumo įžvalgų.

Европу. Київ, 2011; *Sas P., Kirkienė G., Bumblauskas A.* Chotyno mūšis 1621 – mūšis dėl Vidurio Europos. Vilnius, 2011; *Александрович В., Баженова О., Рагаускаене Р., Кіркенє Г., Бумблauseкac A.* Князі Радзивілі. Київ, 2012.

- <sup>11</sup> Rimantas Miknys Alfredo Bumblausko habilitacinėje procedūroje pasakė: visą laiką manėme, kad AB – skandalas, o paaiškėjo, kad rezultatas. Vėliau, 2009 m., R. Miknys pasakė kitą labai svarbią mintį, kad 2005 m. išleista „Senosios Lietuvos istorija“ yra vienas reikšmingiausių Lietuvos tūkstantmečio programos projektų.
- <sup>12</sup> Paminėsime tik vieną 1994 m. renginių epizodą. Šalia konferencijos ir naujos Vilniaus universiteto istorijos prezentacijos vyko renginių, kuriuose buvo pristatomas naujas Vilniaus universiteto herbas ir vėliava, sukurti Petro Repšio. Kartu su Petru Repšiu (taip pat Albertu Gursku ir Antanu Kmieliausku) bei su geranorišku Lenkijos ambasadoriaus Jano Władackio supratimu ir tiesiogine finansine parama kūrėme atminimo plokštę Steponui Batorui Vilniaus universiteto Didžiajame – Petro Skargos kieme. Plokštėje atsirado Vytis (dėl kurio teko kovoti beveik kaip Liublino unijos metu), o kartu lotyniškos titulatūros, maža to – lotyniška lenkų kronikininko Martyno Kromerio Steponui Batorui skirta apologija: „In templo plus quam Sacerdos, In Republica plus quam Rex, In acie plus quam Miles, In publica libertate tuenda plus quam Civis, In amicitia colenda plus quam Amicus.“ Iki šiol esu dėkingas už šią nuorodą savo studentei Rimai Staričenkaitėi. Išvydęs šią plokštę kažkuris iš minėtų metų, rodos, J. Bardachas, tarstelėjo: „Vilniaus universitete viešpatuoja Europos dvasia“. Kažkieno liudijimu šią mintį pakartojo per Varšuvos televiziją. Tai laikome mūsų projektinių idėjų atspirties tašku.

- Nuo daugiakultūriškumo temų prie naujų LDK istorinių subjektų – Lietuvos, Rusios, Žemaitijos, taip pat Palenkės arba LDK lenkų – įžvalgų.

Konstatavus monoperspektyvaus etnonacionalistinio naratyvo vyravimą, verta akcentuoti istorinių koncepcijų naratyvinės prigimties tezę. Tai reiškia, jog, kad ir kaip norėtų „patriotai“ etnonacionalistai, bet kuriuo atveju formuosis ir kiti naratyvai, taip pat pretenduojantys į patriotizmą – krikščioniškas, liberalusis ar socialistinis. Taip susiformulavo naujo rezultato siekinys – nuo straipsnių rinkinių ar sintezių-dupletų<sup>13</sup> (atrodo, net nederintų tekstų tarp tų pačių viršelių) prie Septynknygės idėjos, t. y. nuosekliai realizuotos daugiaperspektyvios LDK istorijos. Septynknygės idėja gimsta todėl, kad mažiausiai septynios tautinės istoriografinės tradicijos „suinteresuotos“ LDK istorija, paveldu ir tradicija: lietuviai, lenkai, baltarusiai, ukrainiečiai, žydai, rusai ir vokiečiai.

## 1. PROJEKTO IDĖJŲ IŠTAKOS

Galima pradėti nuo amžinos lietuviybės temos – kodėl lietuviai sulenkėjo? Atsakymas, kaip dabar sakytume – didžiajame naratyve – buvo paprastas, bet moralizuojantis ir gal net verkšlenantis: lenkai sukčiai, o lietuviai – kvailos avelės, be to, LDK elitas vėlyvojoje epochoje tapo patsidavėliškas, korumpuotas, girtuokliškas. Aišku, kad tai daugiausia buvo nulemta vaizdinio, kuris radikalia forma radosi tautinio atgimimo metu, nemaža dalimi modernizuojant praeitį – vertinant iš savo laikų optikos. Taip XIX–XX a. sandūroje lenkais, o kartu svetimais pradėti laikyti visi lenkakalbiai, sykiu ši svetimumo formulė buvo perkeliama į XVII–XVIII a. realijas, o gal net Jogailos laikus.

Lietuvių istoriografija po 1990 m. daug padarė iš naujo įvertindama lietuvių lenkakalbę bajoriją kaip LDK tradicijų tęsėją<sup>14</sup>. Vis dėlto šios koncepcijos, lokalinės laike, – skirtos XIX a. istorijai, – nekėlė tikslo koreguoti esamus Lietuvos istorijos

<sup>13</sup> Žr., pavyzdžiui, šiaip jau sveikintą idėją: *Rachuba A., Kiaupienė J., Kiaupa Z.* Historia Litwy: dwugłos polsko-litewski. Warszawa, 2008.

<sup>14</sup> *Berenis V.* Problem dziedzictwa kulturowego Wielkiego Księstwa Litewskiego w ideologii litewskiego ruchu narodowego w XIX i na początku XX wieku // Europa nie prowincjonalna / Pod red. K. Jasiewiczza. Warszawa–Londyn, 1999; *Aleksandravičius E., Kulakauskas A.* Nuo amžių slenkščio. Naujausia Lietuvos XIX amžiaus istoriografija. Kaunas, 2001; *Kasperavičius A.* Dziedzictwo Rzeczypospolitej w ideologii litewskiego ruchu narodowego końca XIX – początku XX wieku i niepodległej Litwy międzywojennej // Polacy i sąsiedzi – dystanse i przenikanie kultur, cz. 3 / Pod. red. R. Wapińskiego. Gdańsk, 2002; *Aleksandravičius E., Kulakauskas A.* Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva. Vilnius, 2003; *Miknys R.* Historiografia litewska wobec problemów narodowościowych w pierwszej połowie XX w. // Historycy polscy, litewscy i białoruscy wobec problemów XX wieku. Historiografia polska, litewska i białoruska po 1989 roku / Pod red. K. Buchowskiego i W. Śleszczyńskiego. Białystok, 2003.

sintetinius modelius. Todėl lenkų kalbos ir kultūros „svetimumo“ Lietuvai tezė iki galo nebuvo išjudinta.

Štai čia lūžiu ir laikytina E. Gudavičiaus koncepcija su pasaulio ir Europos istorijos modeliu bei iš jo kylančia Lietuvos europeizacijos arba vesternizacijos XV–XVI a. koncepcija. Apie tai jau esame ne kartą rašę mūsų aptariamame projekte<sup>15</sup>. Vis dėlto esminius teiginius pakartoti būtina, nes, kaip matysime, ta koncepcija taip ir lieka nesuprasta.

Taigi, Lietuvos istoriografijoje tradicinius požiūrius į LDK istoriją, išreikštus 1936 m. A. Šapokos redaguotoje Lietuvos istorijoje, o ypač istorinę sąmonę veikiančius J. Basanavičiaus ir Maironio naratyvus, esmingai atmetė E. Gudavičius<sup>16</sup>. Sujungęs antikomunistinio marksizmo (K. Wittfogelio) puoselėtą „azijinio gamybos būdo“ konceptą su civilizacinėmis ir sociologinėmis „centro–periferijos“ teorijomis, jis sukūrė savarankišką globalų pasaulio istorijos modelį, kuriam būdingas savitas europocentrizmas (Japonija – kaip antroji Europa), daug kur turintį sąlyčio taškų su liberaliuoju istorijos modeliu. Juo remiantis buvo suformuluota nauja LDK ir Lietuvos istorijos koncepcija. Jos esmė – pavėluoto, todėl dramatiško LDK pritaipymo prie Vakarų civilizacijos ir Vidurio Europos procesas, prasidėjęs po krikščionybės įvedimo, pavadintas europeizacija. Konkreti europeizacijos išraiška ir sąskaita buvo įvairiakalbiai LDK kultūros variantai, tarp jų ir – konkurentus sugebėjęs įveikti – lenkakalbis LDK kultūros modelis, natūraliai pavertęs LDK kultūrą „antrąja lenkų civilizacijos laida“<sup>17</sup>.

Pagal šią koncepciją, Lietuvos polonizacijos priežastis buvo ne jos krikštas, o vėlyvas krikštas. Lenkija geopolitiškai buvo vienintelis šansas Lietuvai išlikti ir vienintelis kelias į Vakarų Europos civilizaciją. Lenkų civilizacijos įtaka reiškėsi įvairiomis formomis: bažnytinės organizacijos, studijomis Krokuvoje, adminis-

<sup>15</sup> Bumblauskas A. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos paveldo „dalybos“ ir „Litva / Letuva“ distinkcijos konceptas // Bumblauskas A., Liekis Š., Potašenko G., sud. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“. Vilnius, 2008, p. 26–27 (Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys, t. 5).

<sup>16</sup> Žr. straipsnių rinkinį: Gudavičius E. Lietuvos europėjimo keliais: istorinės studijos / Sud. A. Bumblauskas, R. Petrauskas. Vilnius, 2002. Taip pat: Gudavičius E. Lietuvos pritaipymo prie Europos istorinė perspektyva // Lietuvos mokslas. 1995, t. 3, kn. 6, p. 4–17.

<sup>17</sup> Gudavičius E. Lietuvių tautos ankstyvieji amžiai // Gudavičius E. Lietuvos europėjimo keliais, p. 60–68; Gudavičius E. Lenkijos vaidmuo europeizuojantis Lietuvai // Ibid., p. 211–226; Gudavičius E. Lenkų kultūrinio fenomeno užuomazgos Lietuvoje // Ibid., p. 203–210; Gudavičius E. Jak pojawił się model europejskiej kultury Litwinów // Lithuania. 1999, nr 1/2 (30 / 31), p. 47–50. Žr. taip pat: Bumblauskas A. Polonizacja Litwy jako problem w historiografii // Lithuania. 1999, nr 1 / 2 (30/31), s. 44–46. Apie šios koncepcijos gimimą, žr. paties E. Gudavičiaus (auto)refleksijas: Visa istorija yra gyvenimas. 12 sakinės istorijos epizodų. Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas. Vilnius, 2008, žr. ypač p. 225 (apie pagonybę–krikščionybę), 237–238 (apie Jogailą, Daukantą, Basanavičių, Šapoką ir Ivinskį), 245 (apie Europos ir Lenkijos istoriją), 248 (vėl apie Daukantą ir Basanavičių).

tracinės sistemos perėmimu, valakų reforma. Lenkija buvo Lietuvos „mokytoja“. Lietuvos nelaimė buvo ta, kad ji neturėjo laiko ir galimybių giliau prisiskverbti į Europą, ir europeizacija dažnai baigdavosi polonizacija. Polonizacijos procesas apėmė plačius kultūrinio ir politinio LDK elito sluoksnius. Tačiau tų pačių elitų lietuviška savimonė išliko dar ilgai, patirdama vis didesnę eroziją besiformuojant Abiejų Tautų Respublikos savimonei. E. Gudavičius rašo:

„Antroje XVII a. pusėje lietuvių bajorai pasivadino lenkais, tačiau dar 1673 m. jie išsikovojo Respublikos seimų šaukimo Lietuvoje alternatyvą. Jie buvo ir lietuviai, o Lietuva neprilygo Mozūrijai ar Mažajai Lenkijai, ji prilygo visai Lenkijai. Kas gi jie buvo? Lietuviai buvo Lietuvos lenkai, o lenkai – Karūnos (Lenkijos) lenkai arba koroniarai. Lenkų tauta buvo suvokiama kaip didžtautė (makronacija), panašiai kaip šiandien anglosaksai, apimantys anglų, amerikiečių, kanadiečių, australų tautas. Lietuva buvo „antroji“ (ne ta) Lenkija“, lietuviai – „kita lenkų tauta.“<sup>18</sup>

Įvairiakilmė, -kalbė, -rašė ir -konfesė LDK politinė tauta buvo kartu ir Abiejų Tautų Respublikos politinės tautos dalis. Pastarąją E. Gudavičius pavadino „lenkų makrotauta“, taip savarankiškai suformuluodamas idėją, lygiagrečiai „dviejų Lenkijų“ (politinės ir etninės Lenkijų distinkcijos) koncepcijai<sup>19</sup>.

E. Gudavičiaus koncepcija atvėrė kelią į Lietuvos istoriją sugrąžinti XVII–XVIII a. istoriją ir ją traktuoti ne tik kaip valstybingumo nuosmukio istoriją, bet ir kaip civilizacinės pažangos istoriją, o kartu padėti pagrindus lenkakalbę bajoriją laikyti integralia Lietuvos istorijos dalimi. Taip atsivėrė kelias lietuvių istoriografijai į Gegužės 3-iosios konstituciją. 1992 m. santūriai, tačiau nenuneigdamas nei Gegužės 3-iosios konstitucijos, nei Abiejų Tautų tarpusavio įžado istorinės reikšmės, pradėjo kalbėti Leonas Mulevičius<sup>20</sup>.

Bet lūžis buvo ne lietuvių, o lenkų istoriko J. Bardacho darbai, kuriuose labai anksti grindžiamas teiginys apie LDK istorinį subjektiškumą („podmiót historyczny“) iki pat jungtinės Lenkijos ir Lietuvos Valstybės pabaigos. Minėtas teiginys visų pirma buvo grindžiamas 1791 m. Gegužės 3-iosios konstitucijos papildy-

<sup>18</sup> Gudavičius E. Kas sava ir kas skolinta mūsų kultūroje // Kultūros barai. 1993, Nr. 11, p. 68.

<sup>19</sup> „Dviejų Lenkijų“ koncepcijos pradininku laikomas: Sukiennicki W. Polityczne konsekwencje błędów semantycznego // Zeszyty Historyczne. Paryž, nr 72, 1985, s. 19–33. (Pirmą kartą tekstas spausdintas: Studies in Polish Civilization: Selected papers presented at the first congress of the Polish Institute of Arts & Sciences in America, November 25, 26, 27, 1966 in New York, ed. D. S. Wandycz. New York, 1971.) Plg.: Widacki J. Lenkiška? Lietuviška? Bendra? // Šiaurės Atėnai. 2000, gegužės 27, Nr. 20 (510), p. 3.

<sup>20</sup> Mulevičius L. Lietuvos savarankiškumas ir Abiejų tautų savitarpio garantijos įstatymas // Lituanistica. 1992, Nr. 4 (12), p. 70–78; Tiesas, J. Tumelis 1978 m. pateikė Gegužės 3-iosios konstitucijos vertimo į lietuvių kalbą publikaciją, tačiau šis tyrinėtojas nesvarstė Konstitucijos santykio su Lietuva problemiško vertinimo lietuviškoje istoriografinėje tradicijoje. Žr. Tumelis J. Gegužės Trečiosios konstitucijos ir Ketverių metų seimo nutarimų lietuviškas vertimas // Lietuvos istorijos metraštis. 1977 metai. Vilnius, 1978, p. 90–132.

mu – Tarpusavio įžadu Spalio 20-ąją. Tačiau dar didesnė J. Bardacho konceptuali inovacija buvo įžvelgti „lietuviškąją“ istorinės sąmonės perspektyvą, sujungiant XVIII a. pabaigos LDK politinę tautą su 1918 metų Vasario 16-osios idėja<sup>21</sup>.

Taip padarytas pirmas istoriografinis judesys nuo korektiškumo ir mandagumo prie pirmo konceptualaus poslinkio. Ne vienas lenkų istorikas, prielankus Lietuvai, yra paklauses: „Broliai lietuviai, kodėl jūs neimate savo istorijos?“ 1994 m. į Vilniaus universiteto įkūrimo 415-ųjų metinių sukakties minėjimą atvykę Stepono Batoro universiteto auklėtinis J. Bardachas ir kitas Lenkijos istoriografijos grandas Aleksanderis Gieysztoras (taip pat tiesiogiai susijęs giminės kilme su Lietuva) buvo nuoširdžiai nustebę, kad Vilniaus universitete absoliučiai nėra to, ką girdėjęs iš įvairių gandų apie lietuvių nacionalistų siautėjimą. Pakartosime – priešingai, jis labai išgyrė mūsų su Petru Repšiu kurtą paminklinę plokštę Steponui Batorui: visų pirma už lotynų kalbą, nuoseklią titulaturą, lenkų kronikininko Martyno Kromerio citatą iš apologijos Steponui Batorui. Galima didžiuotis, kad J. Bardachas, grįžęs į Varšuvą, yra tarstelėjęs: Vilniaus universitete klesti europietiška dvasia.

Štai šia dvasia mes pradėjome gretinti iškiliausių lenkų ir lietuvių istorikų (E. Gudavičiaus ir H. Samsonowicziaus) koncepcijas dėl ATR įnašo į Europos kultūrą<sup>22</sup> ir rašyti ne tik apie Vilniaus paveldo daugiakultūriškumą, bet ir jo suvokimo daugiaperspektyvumą<sup>23</sup>. Šia E. Gudavičiaus, J. Bardacho ir H. Samasonowicziaus dvasia kūrėme „Būtovės slėpinių“ laidas (1994–2004 m. sukurtos 125 laidos), taip pat „Senosios Lietuvos istoriją“. 1997 m. Vygriuose, rašydami Lenkijos ir Lietuvos kūrėjų deklaraciją su Cz. Miłoszu ir T. Venclova svarstėme, kad jei jau lenkų ir lietuvių istoriografijų grandų koncepcijos susiliečia, tai ir jų istorijų svetimumas yra įveikiamas, o gal net įveiktas.

Taigi per dialogus su lenkų istoriografijos grandais jų paprastumo – „kodėl jūs, lietuviai, neimate savo istorijos?“ – skatinama radosi istoriografinė laikysena atsiskaityti didžiojo lietuvių istorinio pasakojimo formuojamų teiginių apie 500 metų „naktį be aušros“, o kaip tik pamatyti lenkakalbius LDK kultūros ir jos tradicijos fenomenus. Prieita prie suvokimo, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštija po Liublino unijos susiformavusioje Abiejų Tautų Respublikoje su Lenkija buvo partnerės ir sąjungininkės. Nors įtampų neišvengta, iki ginkluotų konfliktų neprieita. Atrodė, kad skirtybės tebuvo XX a. pirmos pusės nacionalizmų padarinys, o jei jų ir lieka,

<sup>21</sup> Bumblauskas A. Dar kartą apie Lietuvos ir Lenkijos užmarštis // Lietuvos istorijos studijos. 2012, t. 30, p. 52.

<sup>22</sup> Bumblauskas A. Co Litwa i Polska dały Europie: porównanie myśli historycznej Litwinów i Polaków // Lithuania: Kwartalnik poświęcony problemom Europy Środkowo – Wschodniej. Warszawa, 2001, nr 3/4 (40/41), s. 43–63; Bumblauskas A. Ką Lietuva ir Lenkija davė Europai: lietuvių ir lenkų istorinės minties paralelės // Kultūros barai. 2001, Nr. 7, p. 68–77.

<sup>23</sup> Bumblauskas A. Senasis Vilnius tautų istorinės sąmonės perspektyvose // Lietuvos istorijos studijos. 2000, Nr. 8, p. 20–39.

tai tik dėl XX a. pirmos pusės istorijos. Tačiau ir čia mandagumo paradigma vertė siekti suvokti, pavyzdžiui, Juzefo Pilsudskio vaidmenį. Tam tarnavo ir J. Pilsudskio lietuviškų šaknų suradimas, o, svarbiausia, jo vaidmens stabdant pasaulinės revoliucijos žygį „stebuklu prie Vyslos“ pripažinimas. Jau vien tai vertė žeminti decibelus riksmuose prieš J. Pilsudskį, kurių pasitaiko nuo 1990 m. tarp net marginaliais sunkiai įvardintinųjų retorikos, prilyginančios jį Stalinui ir Hitleriui.

Taigi, nuo mandagumo pereita prie optimizmo. Su lenkų istorikais surasta bendra kalba, kuri yra naudinga visų pirma Lietuvai. Kaip tada dėl šio optimizmo klysta...

## 2. PROJEKTO ANKSTYVASIS ETAPAS (2006–2009): NUO „ŠUKIŲ“ PRIE INTEGRALIAUS LDK VAIZDINIO IR STAROLITVINŲ ATRADIMO

Iš šio optimizmo gimė ankstyvasis projekto „LDK paveldo „dalybos“ etapas, kurio atspirtis buvo rusų istoriko Aleksandro Filiuškinio pasiūlyta „sudužusio veidrodžio šukių“ metafora. Jame visų pirma buvo tiek tiriamas ir akcentuojamas LDK ir jos tradicijos daugiakultūriškumas, tiek ieškoma integralių arba homogeniškų fenomenų: politinės tautos, bajoriškosios demokratijos raiškos formų, bažnytinės unijos ir jos genezės, rusėniškos raštijos kirilika ir ją pakeitusios lenkų kalbos integruojančio vaidmens. Pastaruoju metu paskui Z. Norkų pradedama kalbėti ir apie imperinį valdymą.

Kartu pereita prie svarbiausios šio ankstyvojo etapo idėjos – nuo Lenkijos kaip LDK sąjungininkės idėjos prie starolitvinų atradimo. Tai prasidėjo su Gediminaičių paieškomis<sup>24</sup>. Tačiau Paulių Sangušką turbūt būtų ir toliau interpretavę tik kaip Gediminaičių kilmės Lietuvos istorijos legendą, jei ne lygia greta vykęs procesas. Jau po 2006-ųjų metų išryškėjo naujas niuansas – kad galima kalbėti ne tik apie „dvi Lenkijas“ LDK XVII–XVIII a. istorijoje, bet ir apie dvi lietuvių tautas XIX–XX a. sandūroje – senalietuvius ir jaunalietuvius<sup>25</sup>.

Viskas prasidėjo nuo žymaus Lenkijos istoriko lituanisto Henryko Wisnerio. Jis 2006 m. lapkričio 8–10 d. Vilniuje vykusioje konferencijoje „Lietuvių–lenkų santykiai amžių tėkmėje: istorinė atmintis“, skirtoje Lietuvos ir Lenkijos 15 metų

<sup>24</sup> Žr. Švedas A. Op. cit., p. 104–114.

<sup>25</sup> Bumblauskas A. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos paveldo „dalybos“ ir „Litva / Letuva“ diskinkcijos konceptas // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“. Vilnius, 2008, p. 15–66; Bumblauskas A. Lietuvos istoriniai „didieji pasakojimai“ ir Vilniaus paveldas // Bumblauskas A., Liekis Š., Potašenko G., red. kol. Naujas Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas. Vilnius, 2009, p. 15–47 (Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys, t. 8); Bumblauskas A. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija. Vilnius, 2010.

diplomatinių santykių užmezgimui paminėti, Lecho Kaczyńskio vizito pas Valdą Adamkų metu Lietuvos Respublikos prezidentūroje padarė pranešimą, kuriame, užuot tradiciškai skaidęs lenkakalbius Lietuvos bajorus į lenkus ir lietuvius (pagal moderniąją šių tautų sampratą), kalbėjo apie „dvi lietuvių tautas“.

Tik vėliau atkreipėme dėmesį, kad jau 1999 m. H. Wisneris savo Lietuvos istorijos sintezėje buvo pradėjęs kalbėti apie „dwa narody litewskie“<sup>26</sup> (tuomet dar su klaustuku). Įdomiausia, kad dėl dominuojančio naratyvo tai nebuvo suradę atgarsio net tarp „Lietuvos atgimimo istorijos studijų“ istorikų, nes jų operuojama „kraštiečių“ (ar *krajowcy*) sąvoka toli gražu neturėjo tokio semantinio ir aksiologinio turinio ir neapėmė to, ką galima pavadinti istorinės sąmonės perspektyva: LDK politinė tauta – krajovcai – Cz. Miłoszas – nūdienos Lenkijos lenkai, Lietuvos lenkai ir nūdienos LDK bajorijos tradicijas puoselėjantys lietuviai.

Šios idėjos vyksmą ir realizaciją esame aprašę savo paskutiniame tekste apie lenkų ir lietuvių užmarštis<sup>27</sup>. 2007 m. gegužės 2 d. Vilniuje, Seime, konferencijoje, skirtoje Gegužės 3-iosios konstitucijai, ir tą patį vakarą Varšuvoje Konstituciniame Tribunole šių eilučių autorius perskaitė pranešimą, kuris Varšuvoje susilaukė tokio istoriografijos grandio kaip H. Samsonowiczius superliatyvų. Jau tai rodė, kad šios H. Wisnerio idėjos buvo inovatyvios. Bene operatyviausiai ir jautriausiai į pranešimo idėją reagavo Varšuvoje pranešimą išklausęs p. Mikołajus Radziwiłłas. Būtent jis ne tik inicijavo anksčiau mums mažai žinomos organizacijos Didžiojo Seimo palikuonių draugija (*Stowarzyszenie Potomków Sejmu Wielkiego*) suvažiavimą, ir būtent – Spalio 20-ąją, tačiau ir suteikė garbę jame dar kartą pakartoti pranešimo idėjas. Kaip vėliau teigė dr. M. J. Minakowski, „pranešime pavartota „senalietuvių“ sąvoka paveikė (*poruszył*) visą buvusios Respublikos politinio elito palikuonių terpę“<sup>28</sup>. Visi sutikę su išdėstytomis idėjomis ir pritarę „senalietuvių“ egzistavimui. Ši sąvoka apibūdinanti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos piliečius, kurie nepritarę Respublikos tautų dalyboms pagal kalbinius kriterijus, o terminą „Lenkija“ vartoję kaip sinonimą daugiakalbei ir daugiakultūrei Respublikai apibrėžti. Jos klasikinės pavyzdys ir buvęs Adomas Mickevičius.

Šie žodžiai būtų likę tik komplimentai, bet Didžiojo Seimo palikuonių „lietuviškoji“ pusė buvo pirmieji, kurie reagavo į Lietuvos Respublikos Seimo priimtus sprendimus. Jie 2008 m. atvyko į pirmąją Lenkijos ir Lietuvos Tarpusavio įžado priėmimo proga surengtą konferenciją „1791 m. spalio 20 d. Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio įžado istorinė reikšmė ir aktualumas“. Joje dalyvavo LDK aristokrati-

<sup>26</sup> Wisner H. Litwa: dzieje państwa i narodu. Warszawa, 1999, s. 132–147.

<sup>27</sup> Bumblauskas A. Dar kartą apie Lietuvos ir Lenkijos užmarštis..., p. 41–44.

<sup>28</sup> Žr. Minakowski M. J. Gdzie się podziali starolitwini? (LR Seime konferencijoje 2008 10 20 skaitytas pranešimas). Prieiga: <http://minakowski.pl/gdzie-sie-podziali-starolitwini-moje-przemowienie-w-sejmie-litewskim/>.

jos palikuonys: jau kelintą kartą į Lietuvą atvykstantis Mikołajus Radziwiłłas, taip pat garsių, visiems istorikams žinomų giminių ainiai: Stanisławas Czartoryskis, Michałas Czetwertyński, Wojciechas Sołtanas, Zofia Piłsudska-Halpern, Danuta Piłsudska-Pękalska ir kiti. Konferencijoje vėl buvo pakartotos pranešimo idėjos, tiesa, siejant jas su LDK aristokratijos kaip „gyvojo paveldo“ susigrąžinimo idėja. Pranešimus dar skaitė dr. Eligijus Raila, o iš svečių – A. Iwickis bei minėtas dr. M. J. Minakowski, kuris gražiai ir naujai lietuvio ausiai pasakė: „Senalietuvių“ yra visur – Lenkijoje, Belgijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Australijoje, ant altorių ir knygų viršelių, jų yra Vilniuje ir konkrečiai šioje salėje.“ Be to, ši koncepcija, Mikołajaus Radziwiłło žodžiais, padeda surasti savo tapatybę visiems LDK idėjos tęsėjams ir paveldėtojams.

Taip mes „starolitvinus“ įjungėme į ištisą svarstymų grandinę, susiedami juos su LDK politine tauta ir šiuolaikinės istorinės kultūros reminiscencijomis – Radziwiłłais etc. Cz. Miłoszas, vadindamas save paskutiniu LDK piliečiu, laiko save ne kuo kitu, o senalietuviu. Tokių senalietuvių Lietuvoje atsiranda jau ne vienas. Įdomiausia, kad senalietuvių tapatybės formulė yra aktuali ir Lietuvos lenkams. R. Gaidiso teigimu, „starolitvinų“ koncepcija legitimuoja autochtonišką Lietuvos lenkų laikyseną Lietuvoje. Anot jo, ši koncepcija teikia alternatyvą Lietuvos lenkų tapatybei, kurioje šiandien vyrauja „Lenkijos valstybės paliktų lenkų Lietuvoje“ koncepcija. O starolitvinų koncepcija teikia pagrindą Lietuvos lenkų kaip autochtonų tapatybei, neturinčiai jokio ryšio su tautininkiška nuostata laikyti visus Lietuvos lenkus etninės lietuvių kilmės ir tuo pagrindu siekti juos „atlietuvinti“. Priešingai – suvokdami grandį: Lietuvos lenkas – starolitvinas – LDK pilietis, savaime turėsime tarti, kad starolitvinai – ne vien etniniai lietuviai, bet lietuviai politine prasme arba LDK politinės tautos nariai.

Tuo labiau reikšmingas tapo, kaip minėta<sup>29</sup>, žymiausio romeristo prof. dr. Rimanto Miknio įvertinimas: taip starolitvinai sureikšminti (kaip istorinės sąmonės perspektyvos fenomenas, o ne tik kaip praeities realija – XIX–XX a. sandūros krajojcai) pirmą kartą tik šiame projekte. Taigi, Lietuva mokosi pamatyti lenkakalbę Lietuvą. Vadinas, mes pasiekėme vieną labai reikšmingą rezultatą – pavyko susikalbėti su labai svarbia Lietuvos tautine mažuma.

Taigi, iš to, kas jau pasakyta, matome, kad sukūrėme tam tikrą LDK tyrimų kryptį ir žiūros kampą, kuris sujungė tiek tradicinius pačios LDK istorijos tyrimus, tiek įvaizdžių apie LDK, susiformavusių didžiųjų naratyvų radimosi epochoje, t. y. XIX–XX a. tautinių atgimimų epochoje, tyrimus. Mes sujungėme tradicinius istorinius ir istoriografinius tyrimus su šiuolaikinės istorinės, arba atminties kultūros, realijomis ir aktualijomis. Tai ir sudaro mūsų projekto ir visų mūsų

<sup>29</sup> Žr. 9 išnašą.

seminarų specifika. Tačiau Lenkija ir Lietuva, lenkai ir lietuviai – tik pusė darbo. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija turėjo antrą svarbų partnerį – LDK Rusiją, kuri vos netapo trečiąja Abiejų Tautų Respublikos nare. Šia kryptimi mus orientavo dar vienas idėjinis poslinkis – šalia starolitvinų koncepcijos ėjome prie Jerzy Giedroyc (kurį, tiesa, taip pat galima laikyti „starolitvinu“) ULB koncepcijos<sup>30</sup>. Buvome labai nustebę, kad ši koncepcija visiškai nebuvo perimta ir išnaudota Lietuvoje, o ir net Lenkijoje dauguma publikacijų pasirodė tik minint Giedroyc 100-metį – 2006-aisiais, kurie UNESCO buvo paskelbti Giedroyc metais. Vėliau A. Nikžentaitis pripažins, kad apie J. Giedroyc ULB koncepciją Lietuvoje pradėta kalbėti mūsų projekte ir seminaruose. ULB koncepcija mums padeda suvokti, kaip istorinė kultūra pradeda tiesiogiai veikti šiuolaikinius valstybių santykius bei geopolitines realijas ir kaip ji sušiuolaikina visus istorinius tyrimus.

### 3. NAUJAUSIAS PROJEKTO ETAPAS (2010–2013): NUO DAUGIAKULTŪRIŠKUMO IŽVALGŲ PRIE NARATYVŲ SKIRTYBIŲ SAMPRATOS

Formaliai naujausias projektas, kurio pavadinimas „LDK tradicija, vaizdinys ir modernūs tapatumai“, judėjo ta pačia kryptimi, kaip ir ankstyvajame etape: LDK daugiakultūriškumas ir integralumas, taip pat LDK tradicija modernių tautų identitetuose. Ypač analizuota „rusybės“ problema tiek LDK istorijoje, tiek šios istorijos interpretacijose modernių laikų identitetuose, taip pat apginta pirmoji disertacija Lietuvoje apie Jerzy Giedroycą, jo Paryžiaus „Kulturą“ ir ULB idėją<sup>31</sup>.

Konceptualiai šį projektą pradėjome nuo „atminties vietų“ idėjos. Ją buvome pradėję svarstyti ir anksčiau<sup>32</sup>, interpretuodami Vilniaus universiteto istoriją kaip „paslėptas atmintis“, Žemutinę pilį – kaip „konfliktuojančias atmintis“ ir Gegu-

<sup>30</sup> Bumblauskas A. Aktualieji ir istoriniai Europos regionai: Lietuvos Didžioji Kunigaikštija, ULB, Vidurio Rytų Europa // Bumblauskas A., Potašenko G., sud. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai. Vilnius, 2009, p. 17–37 (Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys, t. 7).

<sup>31</sup> Stankevič B. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdinys lenkų XX a. geopolitinėse koncepcijose: nuo Józefo Piłsudskio iki Jerzy Giedroyc. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2012.

<sup>32</sup> Bumblauskas A. Lietuvos istorijos modeliai XIX–XX a. istoriografijoje (habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga). Vilnius, 2007, p. 26–29. Apskritai šia idėja rėmėsi TV laidų „Amžių šešėliuose“ ciklas (2006–2009 m. sukurtos 125 laidos). Vėliau šią idėją gilinome Vilniaus universiteto istorijos sintezėje, kol ji išaugo į esmingą kultūros istorijos studijų modulį Vilniaus universitete – Bumblauskas A. Lietuvos atminties vietos // Kultūros istorijos ir antropologijos bakalauro studijų programos moduliai ir temos: metodinė priemonė. Vilnius, 2012, p. 34–45. Žr. dar: Staliūnas D. Savas ar svetimas paveldas?: 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta. Vilnius, 2008; Mačiulis D., Petrauskas R., Staliūnas D. Kas laimėjo Žalgirio mūšį?: istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje. Vilnius, 2012.

žės 3-iają – kaip „kompromisą suradusias atmintis“. Dabar šią koncepciją pradėjome jungti su Didžiųjų ir alternatyviųjų naratyvų distinkcijos koncepcija, kuri, mūsų išmanymu, labiausiai paaiškina monoperspektyvių (atsiradusių dažniausiai nacionalistinių naratyvų pagrindu) „atminties ženklų“ skirtumą nuo Pierre'o Nora „atminties vietų“. Juk būtent nuo labai kontroversiškos idėjų distinkcijos – „frankų ir galų“ – jis pradeda savo garsųjį veikala.

Lietuvos istorijoje panašiomis distinkcijomis, atrodo, kol kas gali būti pavadintos tik pagonybės ir krikščionybės idėjų arba Vytauto Landsbergio ir Algirdo Brazausko sankirtos. Tačiau šia linkme „atminties vietų“ sampratos gilinimas vyko dar keliomis kryptimis: Žalgiris, Radvilos, Vilniaus universitetas. Būtent šiomis idėjomis 2010 m. ir pradėjome knygą „Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija“. Joje šalia Lenkijos ir starolitvinų temos kėlėme klausimą, kurį plėtojome „Ukrainos serijoje“<sup>33</sup>, – ar buvo galimybė suformuoti „Rzeczpospolita Trojga Narodów“, t. y. Trijų Tautų Respubliką? Šio trečio nario buvimas ypač jaučiamas Vilniuje, kuriame susiformavo ištisas „civitas rutenica“, o jo esmingą dalį sudarė Kijevo metropolito miestas, kokio jis neturėjo net Kijeve. Taigi, Vilnius tapo vienintele Europos sostine, kuri susiejo dvi Europos tradicijas: lotyniškąją ir rytietišką graikiškąją.

Mąstydami šia linkme, priėjome dar prie vieno, potencialaus trečio ATR nario, kuris buvo kazokija. Juk reikėjo fiksuoti logiškai prieštaringą trikampį: Lietuva ir Ukraina – strateginės partnerės, tačiau vienur kazokija yra tapatybės pagrindas, o kitur kazokai laikomi tik Rusijos carizmo represiniais agentais. Tai visiškai užmiršta LDK tema, o Lietuvos istorijoje šią temą užgožė tragiški įvykiai, susiję su 1893 m. Kražių skerdynėmis ir 1655 m. „Tvanu“. Atminties vietų teorija leidžia svarstyti ir tragiškas, kontroversiškas bei prieštaringas temas, tačiau aiškėja, kad Boriso Čerkaso ir Igorio Marzaliuko idėjos, kurios buvo iškeltos darbiniam seminare<sup>34</sup>, leidžia atrasti ir kazokijos tam tikrų niuansų, kurie padaro ją LDK istorijos elementu. B. Čerkasas tiesiai teigė, kad kazokijos kilmė yra LDK, o I. Marzaliukas pridūrė temą apie Oršos ir Mogiliavo „kazokavimą“ Maskvos valstybėje XVI a. Taigi, apibendrinant, ar tik nebus kazokų kilmė – iš Vytauto pasieniečių? Jeigu taip, tai mes pradedame kazokijoje atrasti ir savo istorijos dalelę, jau nekalbant apie baltarusius. Tai Oršos ir Mogiliavo vaikinai sudarė Ukrainos kazokijos socialines ištakas. Tai štai – trečio, o gal ir ketvirto (turint galvoje Oršos ir Mogiliavo kazokus) nario paieškos turėtų būti mūsų tolesnių tyrimų ir projektų tikslas.

Prie šio tikslo korektiškai komponavosi Alvydo Nikžentaičio projektas „Atminties kultūrų dialogas ULB erdvėse“<sup>35</sup>. Mes drįstame laikyti mūsų projektą šio pro-

<sup>33</sup> Žr. 10 išnašą.

<sup>34</sup> Seminaras „Kazokijos lituanistiniai aspektai“, vykęs Vilniaus universitete 2012 03 26, vadovaujamas prof. Alfredo Bumblauskio, dalyvaujant pranešėjams dr. Borisui Čerkasai (Ukraina) ir dr. Igoriui Marzaliukui (Baltarusija).

<sup>35</sup> Šio projekto idėjinė evoliucija – 12-os seminarų ciklas Vilniuje ir Varšuvoje nuo 2011 m. spalio

jekto idėjine pradžia. Kaip minėta, pats A. Nikžentaitis tvirtino, kad būtent mūsų seminaruose pirmą kartą Lietuvoje imta kalbėti apie J. Giedroyco ULB koncepciją. Taigi, kaip minėjome, per starolitvinų idėją mes priėjome prie J. Giedroyco ir J. Mieroszewskio idėjų apie ULB (Ukraina, Lietuva ir Baltarusija) regioną, kuris kartu su Lenkija turi ir bendrą istorinį paveldą, ir šiuolaikinį bendrą politinį ir geopolitinį likimą bei bendrą perspektyvą. Šio projekto dalimi tiesiogiai tapo pranešimai apie J. Giedroycą ir Lietuvos istoriją: „Jerzy Giedroyc ir pokomunistinės Lenkijos užsienio politika“ (Vilniaus universitetas, 2011 10 13), „Lietuvos istorija: istorikų koncepcijos *versus* visuomenėje dominuojantys praeities vaizdiniai“ (Varšuvos universitetas 2011 12 08).

Lygia greta Varšuvoje, Karalių rūmuose, buvo atidaroma naujojo Lenkijos istorijos muziejaus paroda „Pod wspólnym niebem: Rzeczpospolita wielu narodów, wyznań, kultur (XVI–XVIII w.)“, kurios kataloge naujai atgimsta publikuojamas mūsų tekstas apie Lietuvos ir Lenkijos istorines amnezijas<sup>36</sup>. Maža to, pakartosi-me dar kartą<sup>37</sup> – ši tekstą perkonstruoja ir garsiojo laikraščio „Gazeta Wyborcza“ savaitgalio numeryje publikuoja įvadiniais žodžiais pristatydamas pats Adamas Michnikas<sup>38</sup>. Baigiamuosius žodžius – „tokių tekstų skaitymas praturtina, apšviečia ir gerina papročius“ – suformuluotus pagal garsųjį klausimą (*Si le rétablissement des sciences et des arts a contribué à épurer les mœurs? – Ar mokslų ir menų pažanga pagerino žmonių papročius?*), 1750 m. užduotą J. J. Rousseau, – priimame kaip dar vieną antikomunistinės Lenkijos apdovanojimą.

Suvokdami naratyvų alternatyvumą buvome pradėję pokštauti, įvertindami „starolitvinų“ tradiciją, jų istorinės sąmonės perspektyvą – Mikołajus Radziwiłłas: kai jūs leisite varduose rašyti „w“, prašysime Lietuvos pilietybės.

Šioje pokšto atmosferoje atėjo laiškas iš eilinio Lietuvos tolimųjų reisų vežėjo.

iki 2012 m. birželio, 2012 m. birželio 30 d. – Jerzy Giedroyc forumo steigiamasis susirinkimas; 2012 m. gruodžio 7 d. Varšuvoje steigiamasis Lenkijos ir Lietuvos bendradarbiavimo ir dialogo forumo steigiamasis susirinkimas.

<sup>36</sup> Bumblauskas A. Konstitucija 3 maja a amnezja historyczna Litwy i Polski // Pod wspólnym niebem: Rzeczpospolita wielu narodów, wyznań, kultur (XVI–XVIII w.): wystawa Muzeum Historii Polski, Zamek Królewski w Warszawie, 3 V – 31 VII 2012. Warszawa, 2012, s. 75–83.

<sup>37</sup> Bumblauskas A. Dar kartą apie Lietuvos ir Lenkijos užmarštis..., p. 41.

<sup>38</sup> Bumblauskas A. Polak, Litwin: dwa bratanki // Gazeta Wyborcza, 7–8 lipca 2012, s. 32–33. „Z myślą o tym wszystkim namawiam do lektury eseju historyka litewskiego prof. Alfreda Bumblauską o Konstytucji 3 maja. Historyk z Wilna rzuca wyzwanie amnezji historycznej, która ogarnęła Litwę i Polskę. Pisze on w sposób niesamowicie wolny od zacietrzewienia i kompleksów. Odpowiada przecież o niezwykle doniosłym wydarzeniu historycznym z dwóch perspektyw – litewskiej i polskiej. Objasnia on nam, Polakom, naszą przeszłość widzianą z zewnątrz. I przypomina dokonania pisarzy polskich, którzy walczyli ze stereotypami. Wielką rolę odegrało tu dwóch wielkich poetów – Tomas Venclova, polonofil litewski, i Czesław Miłosz, Starolitwin i polski lituanofil. Esej Bumblauską pozwala zrozumieć źródła i konteksty urazów i konfliktów litewsko-polskich. Lektura takich tekstów wzbogaca, oświeca i łagodzi obyczaje.“

Vėžėjai, žinia – įdomi Lietuvos kasta. Pagal šiuo verslu užsiimančių žmonių nuosimtį Lietuva yra ketvirta šalis Europoje. O garbusis mūsų mitologas G. Beresnevičius net komentavo tai kaip lietuvių nomadinio charakterio reliką. Laiškas vadinosi „WILNO NASHE“ (sic!). Jo autorius guodėsi, kad jo kolegų lenkai baigia jį išvesti iš kantrybės kartodami pirmiau minėtus žodžius. Aiškiai supratau, kad lenkų vairuotojai argumentuoja dmovsakiniais argumentais, kuriuos ir pats esu girdėjęs važinėdamas po Lenkiją autostopu: pasižiūrėjęs į Vilniaus panoramą, supranti, kad tai lenkų miestas. Bet kodėl ne italų?

Pabandžiau atsakyti vairuotojui. Suvokiame, kad eseistinis žanras ir dar pokšto atmosfera gali iškristi iš akademinių tekstų konteksto. Tačiau šios nuotaikos liudijimas yra publikuotinas vien dėl to, kad pamatytume nuotaikų skirtumą, palyginti su pikta LDK atsakymo idėjų nuotaika.

**Atsakymas į TIRO vairuotojo klausimą dėl „Wilno NASHE“  
arba tezės lietuvių pozicijai ginčiuose su lenkais, besisavinančiais Vilnių**

**A. Bumblauskas**

Ginčytis apie tai, kam priklauso Vilnius, yra didžiai beprasmiška. Pagal Tautų apsisprendimą į jį galėtų pretenduoti, visų pirma, rodos, žydai – kai Woodrow Wilsonas paskelbė Tautų apsisprendimo teisę, būtent žydų Vilniuje buvo daugiausia. Pagal politinę priklausomybę Vilnius Rusijai priklausė (1795–1915), taip pat Sovietų Sąjungai (1940–1990, išimtis – 1941–1944 naciams) kur kas ilgiau negu Lenkijai (1922–1939 m.). Visą likusį tūkstantmetį Vilnius buvo Lietuvos sostinė: nuo 1323 iki 1795 m. – LDK, o nuo 1990 m. – Lietuvos Respublikos. Taigi, pagal priklausomybę (vardan brolių lenkų nenorime vartoti „okupacijos“ sąvokos) Rusijai ar Lenkijai įgyjame dešimtkartinį skirtumą: Rusijai Lietuva ir Vilnius priklausė beveik 170 m., o Lenkijai Vilnius – tik 17 m. Atidiems istorijos stebėtojams tai sako nemažai.

Didysis lenkų autoritetas Józefas Piłsudskis, 1919 m. atvykęs į Vilnių lenkų, lietuvių, jidiš ir baltarusių kalbomis kreipėsi į vilniečius kaip į „Buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojus“ (Do mieszkalców byłego W. Księstwa Litewskiego)<sup>39</sup>. O vėliau sakė, kad Lenkija yra kaip riostainis („Polska to obwarzanek: Kresy urodzajne, centrum – nic“): viskas, kas „derlinga“ – kraštuose.

Interpretuojame: Kopernikas – Torunėje ir Gdanske, Vavelis – Krokuvoje, o ką jau kalbėti apie Lvovą ar Julijaus Slovackio Kremenecą Ukrainoje, Adomo Mickevičiaus Naugarduką Baltarusijoje ir jų abiejų Vilnių, būtent šių dviejų lenkų pranašų pastangomis, taip pat legendomis paverstą XIX a. pirmos pusės lenkų kultūros sostinę. Taigi Vilnius yra esmingas arankos kraštas, net jeigu jį laikome Lenkijos dalimi.

Tačiau gal Vilnius yra ne Lenkijos dalis, o Lietuvos sostinė?

- Didžiausias Lenkijos karalius (ant 200 zlotų) Jogaila – lietuvis.
- Kolumbo tėvas – lietuvis?! Viliamės, kad lenkai išsiaiškins portugalų hipotezę, kad Jogailos sūnus Vladislovas Varnietis yra Didžiojo Kolumbo tėvas. Iškart suskubta pareikšti, kad Kolumbo kilmė yra lenkiška. Švelniai pridurkime ir pa-

<sup>39</sup> Bumblauskas A. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija. Vilnius, 2010, p. 224–225.

koreguokime, kad šio valdovo ir tėvas buvo lietuvis – Jogaila, ir motina – Sofija Alšėniškė.

- Didžiausias Lenkijos karvedys, „pirmasis Naczelnikas“ ir Amerikos didvyris Tadas Kosciuszka – iš LDK piliečių, nuo XVI a. piečiausios lietuvių kalbos salos Kosavoje, Baltarusijoje – piečiau Slanimo, šalia Sapiegu Ružanų.
- Didžiausias Lenkijos poetas ir pranašas Adomas Mickevičius – senalietuvis, pranešęs lenkams apie „Litwo, ojczyzna moja...“, bet kartu neužmiršęs ir savo kilmės „z Rymwidów“, taigi – iš lietuvių bajorų giminės nuo Lydos.
- Kartu su juo Vavelyje guli dar vienas poetas ir jis yra tikras vilnietis (tegu broliai ukrainiečiai neįsivaizduoja dėl jo čia nepaminimos kilmės iš Kremeneco) – tai antras poetas pranašas Julijusz Słowackis.
- Vilnius – XIX a. (iki 1863 m.) „lenkų kultūros sostinė“. Šią idėją, kad būtent Vilnius (ne Varšuva, ne Krokuva ir ne Lvovas) būtų pavadintas XIX a. „lenkų kultūros sostine“ lėmė Adomas Mickevičius su Julijumi Slovackiu – vieninteliai gulintys Vavelyje šalia valdovų ir karvedžių. Bet juk prie šios idėjos prisidėjo ir kiti vilniečiai – lenkų nacionalinės operos „Hałka“ kūrėjas Stanisławas Moniuszko (kilęs nuo Minsko) ir produktyviausias visų laikų lenkų rašytojas Józefas Ignacas Krasiński (kilęs iš Palenkės).
- Pirmasis Lenkijos prezidentas Gabriel Narutowicz – žemaitis, kaip ir Lietuvos 1918 m. Vasario 16-osios akto signataras brolis Stanisławas Narutavičius, kilęs nuo Žemaitijos sostinės Telšių, o liudininkai dar prisimena, kad jie buvo vadinami paprastai – Narotai...
- Moderniosios Lenkijos „Naczelnikas“ ir „Stebuklo prie Vyslos“ prieš bolševikų pasaulinės revoliucijos žygio autorius Józefas Piłsudski – žemaitis (trys seneliai iš Žemaitijos bajorų Piłsudskių, Butlerių ir Bilevičių, ir tik pagal senelę iš mamos pusės, E. Michalovskytę, atsidūręs Zalave prie Vilniaus).
- Vienintelis lenkas popiežius (jau palaimintasis) Jonas Paulius II – Karolis Wojtyła – pusiau lietuvis (mama – žemaitė). Net jeigu tai neteisybė, gandas tikrai tebesklando Lietuvoje ir viena žemaitė tiesiai sakė, kad Elena Koczarowska nuo Mažeikių kalbėjo žemaitiškai, o per lenkų ir lietuvių konfliktą slėpė savo kilmę, to nenorėjo akcentuoti ir Popiežius.
- Garsiausias (drįstume manyti, kad garsesnis už H. Sienkiewiczų, W. Reymontą, W. Szymborską ir nusileidžiantis nebent Cury-Skladowskai) pasaulyje lenkų Nobelio premijos laureatas Czesławas Miłoszas vadino save lietuviu arba paskutiniu LDK piliečiu. Jį, kaip ir vieną iškiliausių lenkų išeivijos asmenybių, kilusį iš Lietuvos kunigaikščių giminės, Jerzy Giedroycą, lenkų nacionalistai kaltino lietuviškumu.
- Vienintelis drįsęs ginčytis su Czesławu Miłoszu – kas tikresnis lietuvis – buvo žymiausias lenkų moderniosios literatūros (garsiausias romanas „Ferdynand“) kūrėjas Witoldas Gombrowiczus. Jo tėvas savo emocijomis, o senelis – prigimtimi buvo tikri senalietuviai nuo Ramygalos.
- Vienas žymiausių XX a. antros pusės lenkų intelektualų, rašytojas ir režisierius Tadeusz Konwicki yra tikras „naujavilnietis“ (kilęs iš Vilniaus priemiesčio Naujosios Vilnios).
- Žymiausias lenkų roko muzikantas Czesławas Wydrzycki-Niemen – nuo lietuviškų salų prie Lydos ir, kaip sako slapyvardis, – nuo Nemuno.

Taigi, jei Lenkija yra „riestainis“ (atsiprašome brolių lenkų – taip pasakėme ne mes, o Pilsudskis), tai svarbiausia jo dalis yra Lietuva, nes beveik visi čia išvardyti žmonės yra vieni svarbiausių Lenkijos panteone Vavelyje. Ten nėra tik šalia Vavelio esančiame panteone (pas tėvus paulinus Skalcoje) gulinčių Józefo Ignaco Kraszewskio ir Czesława Miłoszo, taip pat Varšuvos panteonuose – Šv. Jono katedroje Gabriėliaus Narutavičiaus, o Powązkuose – Stanisława Moniuszko ir Czesława Niemeno. Ne Lenkijoje guli tik Jonas Paulius II – jis Vatikane, ir Jerzy Giedroycas – prie Paryžiaus.

Ir pridurkime:

- Gražiausia visų laikų Lenkijos aktorė Beata Tyszkiewicz (drįstume teigti, kad grožiu besivaržanti tik su Barbara Brylska) – iš LDK svarbiausių didikų giminių, iš Tiškevičių.

Wa Teyp!

Aišku, šis atsakymas yra tik pokštas. Visos šios asmenybės nuo Jogailos iki Cz. Miłoszo ir Jono Pauliaus II tapo svarbia moderniosios Lenkijos kultūros ir tapatybės dalimi. Tačiau ir vėl – siūlytume broliams lenkams nebijoti mūsų siūlymo lietuviams šias asmenybes skaityti, pažinti ir žinoti. Į šį pokštą pokštu atsakė lenkų istorikas prof. Michał Kopczyński.

Pasakojant apie mūsų apsilankymą su kolega ir bičiuliu iš Balstogės lenkų istoriku prof. Józefu Maroszeku pas jo brolių, klebonaujantį Frederiko Chopino gimtinėje Żelazowa Wola (šalia Sochačėvo prie Varšuvos), Michał pasakė: broliai lietuviai, neatimkite bent Šopeno! Mums beliko atsakyti „apgailėtinu“ teiginiu – ir Varšuva, ir Sochačėvas iki 1755 priklausė Lietuvos jėzuitų provincijai...

O grįžtant prie rimtos kalbos ir prie projekto – jei vienoje tautinėje tradicijoje atsiranda ypač puoselėjamas kultūrinis elementas, tai kitos tautinės perspektyvos iškilimas, net ginčijantis šį dominavimą ar net apskritai fenomeno reikšmingumą (kaip, pavyzdžiui, J. Pilsudskio ar Vilniaus Rasų memorialo atvejais lietuviškajame naratyve), dar labiau daro šį fenomeną atminties vieta Pierre'o Nora teorijos perspektyvoje.

Taigi projekto idėjinė atmosfera vedė ne tik prie dialogiškumo, bet netgi ir prie pokšto. Tačiau projekte rašytame tekste buvome priversti konstatuoti kitaip. Vienas iš naujausių projekto analizės rezultatų buvo diametraliai priešinga nuotaika ir išvada pasibaigiantis tekstas. Drįstame jį pacituoti, nors suvokiame, kad jo suvokimas reikalauja papildomų kontekstų, kurie yra straipsnyje<sup>40</sup>:

- Lietuvą tebevaldo Antano Smetonos šmėkla arba tautininkiškai antilenkiška bei prorusiška Lietuvos istorijos samprata –
  - su polonofobiniu sakiniu su dviem faktais, bet trimis klaidomis: kad lenkai per krikštą sunaikinę lietuviybės imperiją ir primetę lenkų kalbą,

<sup>40</sup> Bumblauskas A. Dar kartą apie Lietuvos ir Lenkijos užmarštis..., p. 66.

- su dviem prorusiškais nutylėjimais ir interpretacijomis, tiesiogiai susijusiomis su LDK istorija ir jos tradicija: 1792 m. liepos 23 d. Jekaterinos notos priėmimo aplinkybės ir 1921 m. gruodžio 24 d. Hymanso antrojo projekto ir Vilniaus atsisakymas.
- Lenkiją tebevaldo Romano Dmowskio šmėkla:
  - su LDK istorinio subjektiškumo ir Vilniaus kaip metropolio vaidmens ignoravimu,
  - su nutylėjimu, kad Lenkija valdė Vilnių tik 17 metų, o Želigovskio akcija ir Vidurinės Lietuvos idėja tebuvo apgaulė ir Lietuvos idėjos išdavystė.
- 1791 m. spalio 20 d. Įžado suradimas ir net įpaveldinimas, „senalietuvių“ suradimas ir konceptualus perinterpretavimas, J. Giedroyc'o ir J. Mieroszewskio ULB koncepcijos atradimas kol kas yra siaura mokslinio ir politinio elito pažiūrų marginalija.

Taigi, Lietuva tebegyvena po „Smetonos šmėklą“. Ši konstatacija dar sykį pagrindžia, kad net į istorinę sąmonę ir kultūrą orientuoti projektai ir idėjos yra, švelniau tariant, mažai pajėgūs keisti visuomenės, o ypač politikams naudingus stereotipus. Tai turėtų būti pamoka tiems „akademiniams“ tyrimams ir projektams, kurie akivaizdžiai demonstruoja (o kartais net deklaruoja) „mokslas mokslui“ laikyseną.

#### 4. NAUJI PROJEKTO KONTEKSTAI ARBA SENI LDK IDĖJOS ATSISAKYMO VARIANTAI

Ką tik minėta konstatacija apie „Smetonos šmėklą“ verčia daryti platų ekskursą ir leisti į išsamų projekto kontekstų aptarimą. ULB idėja, dar taip menkai perimta Lietuvos politikų, tiesiogiai siejosi su Valdo Adamkaus vizitais, iš vienos pusės, ir naujais LDK perskaitymais iš kitos. Nors ši idėja, drįstume manyti, net nebuvo iki galo suvokta nemažos dalies Lietuvos užsienio politikos strategų, staigiai buvo atmesta. Taip atsitiko ir Lenkijoje su R. Sikorskio orientacija siekti Lenkijos ir Rusijos suartėjimo, o tai savaime gimdė dmovskines nuotaikas<sup>41</sup>.

Lietuvoje Vidurio Europos ir ULB idėjos atsisakymas buvo tiesiogiai susijęs su prieš karą K. Pakšto formuluota Baltoskandijos idėja<sup>42</sup>. Tačiau tuomet Lietuva

<sup>41</sup> Bumblauskas A. Lietuvos etninės įtampos kaip didžiųjų istorijos naratyvų priešpriešų išdava. Vilnius, 2011, p. 1. Prieiga: <http://www.mdl.lt/wp-content/upload/2011-lietuvos-etnines-itamos-kaip-didziuju-istorijos-naratyvu-priespriesu-isdava.pdf>

<sup>42</sup> Pakštas K. Baltoskandijos konfederacija // Pakštas K. Kultūra. Civilizacija. Geopolitika. Vilnius, 2003, p. 350–377. Žr. taip pat apie Vidurio Europos idėją: Bumblauskas A. Aktualiųjų ir istorinių Europos regionai: Lietuvos Didžioji Kunigaikštija, ULB, Vidurio Europa // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai. Vilnius, 2009, p. 17–38; Jokubaitis A. Vidurio Europos tapatumas kaip politikos filosofijos problema // Politika be vertybių. Vilnius, 2008,

buvo visiškai izoliuota ir ta idėja buvo natūrali. Šiandien tai yra nenatūralu, nes nusigrežžiama nuo partnerės ES ir NATO – Lenkijos, per kurią mūsų vairuotojai keliauja į Europą. Taip savo ruožtu gimsta naujas kontekstas įvairioms baltofilinėms idėjoms, LDK idėjos perinterpretavimams ar net atsisakymams.

Apie radikaliausią Vilniaus, o kartu LDK atsisakymo variantą esame rašę – tai J. Tumo-Vaižganto pozicija<sup>43</sup>. Nors buvo pripažįstama, kad Vilniaus lenkai – tai sulenkėję lietuviai, kalbėtis su jais lenkiškai buvo atgrasu. Kaip žinoma, J. Tumo-Vaižganto idėja persvėrė šūkis „Mes be Vilniaus nenurimsim“. Iš čia ėjo Vilniaus ir LDK istorijos sulietuvinimas. Kad A. Šapoka jau išėivijoje senąją Vilnių vaizduoja kaip lietuviybės miestą, net neužsimindamas apie kitas tautines mažumas (o iš tikrųjų – didumas), esame rašę<sup>44</sup>. Iš to kilo mintis, kad dėl visko kaltas J. Pilsudskis su L. Želigovskiu, okupavę Vilnių ir jį sulenkinę per 17 metų. Iš tos idėjos radosi ir lietuvių nuostaba, kad, pavyzdžiui, Barbora Radvilaitė nemokėjo lietuviškai, kad M. K. Čiurlionį lietuvių kalbos mokino jo žmona etc. Lenkų istorikai švelniai šypsojosi, kai Lietuvos žurnalistai 2009 m. klausinėjo juos, kur galėtų būti Liublino akto lietuviškosios pusės originalas lietuvių kalba – lenkakalbį jie matę, bet kur galėtų būti tas lietuviškas? Tai byloja, kad lietuviai turi absoliučiai iškreiptą LDK kalbų istorijos vaizdinį – tiek iškreiptą, kad tik šiais laikais (2009 m.) atsirado, ir tai tik Lenkijos ambasadoriaus Januszo Skolimowskio iniciatyva ir intencijomis, Liublino unijos akto lietuviškasis vertimas.

Taigi dar vienas šauksmas tyruose – taip, regis, Mykolas Biržiška buvo pavadinęs pastangas LDK laikais kurti lietuvių kalbą. Siekis surasti tyruose kažką daugiau ir sąlygojo kitą A. Šapokos idėją – „ieškokime lietuvių Lietuvos istorijoje“, tai, tiesą sakant, nebuvo tiesiogiai susiję su kalbų problematika. Tačiau daug kam padėjo pamatą lietuvių kalbos vartojimo tyrimams. Kadangi tuose tyruose lietuvių kalbos fenomenų ypač nepagausėjo, reikėjo ieškoti kito kaltojo. Taip vietoje Pilsudskio į kartuves buvo nusiųstas Jogaila. Atrodo, ją daugiau žinoma Lenkijoje – 1930 m., per Vytautines, Kaišiadorių geležinkelio stotyje įvyko Jogailos teismas. Galėtume pagalvoti, kad tai pokštas, o iš tikrųjų tai buvo be galo

p. 135–148; *Bumblauskas A.* Lietuva ir Europos istoriniai regionai // Šiaurės Atėnai. 2002 12 28, Nr. 634, p. 6–8. Prieiga: [http://www.culture.lt/satenai/?leid\\_id=634&kas=straipsnis&st\\_id=62](http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=634&kas=straipsnis&st_id=62); *Bumblauskas A.* Lithuania and Europe's historical regions // Lithuanian foreign policy review. Vilnius, 2000, Nr. 1 (5), p. 179–190; *Bumblauskas A.* Litauen und Mitteleuropa oder Über die Verwendung des Begriffs "Mitteleuropa" in der gegenwärtigen litauischen Geschichtswissenschaft // Gimpl G. (Hrsg.). Der Ginkgo-Baum: Germanistisches Jahrbuch für Nordeuropa, t. 14: Mitteleuropa. Mitten in Europa. Helsinki, 1996, p. 57–65.

<sup>43</sup> *Bumblauskas A.* Lietuvos istoriniai „didieji pasakojimai“ ir Vilniaus paveldas..., p. 30–34.

<sup>44</sup> *Bumblauskas A.* Senasis Vilnius istorinės sąmonės perspektyvoje // Lietuvos istorijos studijos. 2000, Nr. 8, p. 20–39; *Bumblauskas A.* The heritage of the Grand Duchy of Lithuania: perspectives of historical consciousness // *Potašenko G.*, ed., *The Peoples of the Grand Duchy of Lithuania*. Vilnius: Aidai, 2002, p. 11–12.

rimta. Lietuviai nemėgsta šios temos, o ji be galo egzotiška. Šio teismo sprendimo poveikį jaučiame iki šiandien.

Šiandien prie visų Jogailos kalčių dar priduriama, kad jis kaltas, nes kuria universitetą Krokuvoje, o ne Vilniuje. Tada kliūva net Vytautui, kodėl nekūrė lietuviškos švietimo sistemos. Be to, klausiamo: „Kieno religija buvo persekiojama ir naikinama LDK? Senoji baltų, lietuvių! Kokiai kalbai buvo suteiktos vadinamosios valstybinės kalbos teisės? Kokia kalba vyko valstybės raštvedyba? Lotynų, vėliau – senąja baltarusių kalba, kurią galiausiai pakeitė lenkų kalba. Kur įsteigė universitetą didysis Lietuvos kunigaikštis Jogaila, tapęs dar ir Lenkijos karaliumi? Krokuvoje, t. y. Lenkijoje. O kur Lietuvos universitetai?“<sup>45</sup>

Ir taip mąsto filologai, lyg nežinotų, kaip šimtmečiais buvo mokomasi rašyti, dar kitais šimtmečiais – rašyti sava kalba, ir kaip sunkiai kūrėsi universitetai Vidurio Europoje. O čia nepadeda lietuvių kalbos senumo tezė, kuri civilizaciniu požiūriu yra ambivalentiška. Kaip atsakyti – ką geriau turėti: seną įrankį ar naują. Kai kas nuo šito klausimo išsisuka pareikšdamas, kad lietuvių kalba yra daugiau negu kalba. Net kalbininkai vargu ar pripažins tokią tezę. O svarbiausia, kad senoji, mokslininkus dominanti, lietuvių kalba ilgai neturėjo raštijos. Tiesa, jau daugiau nei šimtmetis bergždžiai ieškoma runų, dar bergždžiau viliantis, kad surasta runa gali atstoti to meto raštijos industriją, kuri ėjo į Lietuvą su rašto religijomis ir kurios pradžią matome Vytauto kanceliarijoje. Palyginimui – XV a. į rusėnų kalbą iš hebrajų kalbos jau verčiami traktatai apie logiką. O lietuviškoji rašto kalba ir pradėjo kurtis tik prie Mažvydo, bet ją sukūrė po kelių šimtmečių Jonas Jablonskis. Atrodo, tokia banali išvada, tačiau „baltų civilizacijos“ gynėjų ji netenkina<sup>46</sup>. Tūkstantmetį rašyti besimokiusioje Vokietijoje ankstyvieji universitetai atsirado tiktai Vytauto ir Jogailos laikais. Štai čia ir pamatome krikščionybės prasmę. Net jei kai kuriems pagonybės gerbėjams nepatinka Šv. Rašto žydiškos istorijos, jie turės pripažinti, kad būtent krikščionijoje vienuolynai (o ne druidai ir žyniai) mokė rašto ir kartu su arabais atnešė Antikos pasaulio idėjas. O ta pati filologė sielojasi, kad LDK buvo gerai visoms kalboms, išskyrus lietuvių, ir visoms religijoms, išskyrus pagonybę, lyg nežinotų, kad pagonybė vienintelė iš LDK religijų dešimtuko nepriklauso prie

<sup>45</sup> Laučiūtė J. Lietuvių vieta liberalizuotoje istorijoje // Lietuvos žinios. 2013 05 03.

<sup>46</sup> Žr.: Apie kalbos raidą ir jos vaizdinius: audiatur et altera pars [pokalbyje dalyvavo Alfredas Bumblauskas, Marius Ivaškevičius, Nerija Putinaitė, Algis Ramanauskas, Nerijus Šepetys, Loreta Vaicekauskienė] // Naujasis Židinys-Aidai. Nr. 1, p. 10–22. Prieiga: [http://www.aidai.lt/db/get\\_file\\_nza\\_article.php?id=1617](http://www.aidai.lt/db/get_file_nza_article.php?id=1617). „Archeologinės kalbotyros“, besišaipančios iš E. Gudavičiaus ir pasirinkusios autoritetu J. Statkūtę, reakcija – Apie lietuvių kalbą ir kitokią lituanistiką / V. Daujotytė-Pakerienė, A. Gaižutis, R. Ozolas, A. Smetona, A. Kuncevičius, A. Butrimas, E. Jovaiša // Lituanistica. 2011, t. 57, Nr. 2 (84), p. 198–209. Prieiga: <http://www.lmaleidykla.lt/publ/0235-716X/2011/2/198-209.pdf>. Plg. lietuvių kalbos istorijos koncepciją, suderintą su autoritetingiausiais kalbininkais – Broniu Savukynu ir Alfonsu Girdeniu: Bumblauskas A. Senosios Lietuvos istorija: 1009–1795. Vilnius, 2005, p. 338–341.

išganymo religijų. Tai reiškia, kad ji iš dievų išmaldauja gėrybių šiam gyvenimui, o ne elgesiu siekia amžinojo gyvenimo.

Taigi LDK buvo gera visiems, tik ne lietuviams. Taip atgimsta XIX a. romantiškų vaizdiny, kad visi „susiedai“ yra kalti, lietuviai – tai skriaudžiamos avelės, o kalčiausi – lenkai. Pakartosime, kad tai – senųjų klišių iš tarpukario tautininkiško didžiojo naratyvo kartojimas. Apie nacionalistinį naratyvą galime pasakyti – bent jau istoriškai jis yra neišvengiamas, o liberalių pavidalu egzistuos dar ilgai. Tačiau dažnai jis yra gimęs esant tam tikram ribotam (bent jau žiūrint iš šios dienos taško) istorijos išmanymo lygiui. Todėl dažnas jo variantas yra toli nuo istorinės tiesos, politiškai pasenęs ir nenaudingas, o estetiškai – skurdus. Taip yra tiek su lenkišku dmovskiniu, tiek su lietuvišku smetonišku nacionalizmo modeliais, kuriuos ir vadiname etnonacionalistiniais.

Etnonacionalistinio tautininkiško naratyvo, kurį galima pavadinti „Smetonos šmėkla“, trumpa formulė būtų tokia: „Pagonišką lietuvybės imperiją sunaikino krikščionybę atnešę lenkai, primetę Lietuvai lenkų kalbą.“ Tai – vienas sakiny su dviem faktais ir trimis klaidomis!

- *Pirma klaida*: būta, nors ir trumpai, prie Algirdo, pagoniškos imperijos, tačiau nebūta lietuvybės imperijos. Lietuviai savo užimtuose plotuose lygintini su V a. frankais Galijoje, o baltiškosios rekonkistos idėja yra mokslinis blefas.
- *Antra klaida*: priėmę krikštą lietuviai pradėjo ne lenkėti, o „rusėti“, ir ne lenkiškai kurti Lietuvos Metriką, metraščius ir Statutus, o gudiškai arba rusėniškai. Žiauru, bet nei Lietuvos Metrikoje, nei Lietuvos metraščiuose ir Statutuose nėra nė vieno teksto lietuvių kalba. Tai kaip lietuvių kalba galėjo konkuruoti su kitomis rašto kalbomis, o pagonybė – su rašto religijomis?
- *Trečia klaida*: lenkų kalbą priėmėme ne prievarta, o patys, Seimo sprendimu 1697 m. O svarbiausia – ne lietuvių kalbos (nes išvystyto raštijos modelio nebūta – Mikalojaus Daukšos, Konstantino Sirvydo ir kitų pastangos yra pavadintos „šauksmais tyruose“), o gudų arba rusėnų kalbos sąskaita.

Vadinasi, verta pakartoti mokyklinę abėcėlę apie „bjauriuosius“ 1697 m. 1697 m. birželio 26 d. buvo priimta vadinamoji „teisių sulyginimo“ konstitucija, t. y. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos ir Lenkijos Karalystės teisių sulyginimo įstatymas. Tai buvo pats reikšmingiausias žingsnis suartinant Lietuvos ir Lenkijos teises santvarkas nuo pat Liublino unijos sudarymo. Šalia kitų dalykų – visų pirma LDK pareigūnų teisių sumažinimo – šiame įstatyme buvo įrašytas nutarimas suteikti lenkų kalbai LDK valstybinės raštvedybos kalbos statusą. Taip buvo atsakyta rusėnų kalbos, kurios vartojimą žemės teismų raštininkų rašytuose aktuose buvo įtvirtinęs Trečiasis Lietuvos Statutas. Taigi, norėdami suvokti 1697 m. LDK kalbų istorijos požiūriu, pabandykime „pašuoliuoti“ per šimtmečius.

Nuo 1697 m. chronologiškai žemyn:

- Prieš šimtmetį 1599 m. Mikalojus Daukša – pirmųjų lietuviškų knygų LDK autorius – savo Postilės prakalboje gins lietuvių kalbos grožį ir prasnę, tačiau... lenkiškai!
- Dar prieš šimtmetį pasirodys 1499 m. pirmoji spausdinta Lietuvos knyga inkunabulas – Martyno Agenda lotyniškai.
- Dar prieš šimtmetį 1392 m. Vytauto kanceliarijoje pradedama kurti rusėniškoji LDK raštija – Lietuvos Metrika, į kurią pirmieji lenkiški tekstai bus įrašyti tik 1538 m.
- Dar prieš šimtmetį 1267 m. žūva Vaišvilkas, su kurio įkurtu Laurušavo vienuolynu yra siejama pirmoji LDK rankraštinė knyga – Laurušavo Evangelija bažnytine slavų kalba.

Nuo 1697 m. chronologiškai aukštyn:

- Po šimtmečio bus bandoma išversti 1791 m. Gegužės 3-iosios konstituciją į lietuvių kalbą, gims (1798) Adomas Mickevičius, kurio „Pone Tade“ bus eilutė – „Litwo, ojczyzna moja“, o dar vėliau jis Paryžiuje rašys superliatyvus lietuvių kalbai, jos, atrodo, nemokėdamas.
- Dar po šimtmečio 1901 m. Jonas Jablonskis sukurs „Lietuvių kalbos gramatiką“, tačiau jo jaunystėje tėvas tebesididžiavo, kad sūnus, grįžęs iš mokyklos, namuose kalba lenkiškai. „Tautinės giesmės“ autorius Vincas Kudirka gėdysis lietuviškai kalbančių tėvų, o M. K. Čiurlionį lietuvių kalbos mokys žmona...

Tai štai elementarios tiesos ir faktai, kurių nežino apsišaukėliai Faisto disko skaitytojai, filosofuojantys politikieriai ir net istorikuojantys filosofai, estetikai, ekonomistai, turintys mokslo vardus ir laipsnius. Šių tiesų nežino ir istorikai smetonininkai, neskiriantys A. Šapokos nuo Z. Ivinskio, neskiriantys naratyvų, nesuvokiantys nei E. Gudavičiaus pasaulio istorijos modelio ir šio modelio vedinio – Lietuvos europeizacijos ir polonizacijos sampratos. Teko išgirsti klausimą: kam E. Gudavičiaus europeizacijos koncepcija, jei mes ir taip indoeuropiečiai?.. Dabar į šią kompaniją jungiasi archeologai, vietoje E. Gudavičiaus autoritetu pasirinkę net ne A. Šapoką, o J. Statkutę, kuri, savo ruožtu, vienodais autoritetais laiko ir M. Gimbutienę ir Č. Gedgaudą, atgaivinusį senas K. Jauniaus idėjas, kurias seniai atmetė K. Būga<sup>47</sup>. Būtent archeologai tampa net kalbotyrininkais ir lietuvių kal-

<sup>47</sup> Nors baltofilų, o tiksliau – baltoskandistų stovykloje yra ir oponuojančių šiai pozicijai: *Butkus A., Lanza S. M.* Patriotizmas pseudomokslo pakuotėje, 2012 03 15. Prieiga: <http://alkas.lt/2012/03/15/a-butkus-s-m-lanza-patriotizmas-pseudomokslo-pakuoteje/>; *Butkus A., Lanza S. M.* Kaip baltai tampa gotais, 2012 01 28. Prieiga: <http://alkas.lt/2012/01/28/a-butkus-s-m-lanza-kaip-baltai-tampa-gotais/>; *Butkus A., Lanza S. M.* Patriotizmas pseudomokslo pakuo-

bos gynėjais<sup>48</sup>, lyg būtų nustatę iš savo radinių lietuvių kalbos grožį. Rimtai kalbant, atmetama E. Gudavičiaus „civilizacijų priartėjimo“ koncepcija, taikoma romėniškajam laikotarpiui (I–IV a.). Atmetamas ir Ščiukinas, sukūręs barbarų pasaulių (I–III a.) tipologiją. Maža to – paskui Statkutę pradeda vėjus rašyti apie gotus, nerasdami reikalo analizuoti ne tik vienintelį gotams skirtą tekstą mūsų istoriografijoje<sup>49</sup>, bet ir naujausią gotistinę literatūrą<sup>50</sup>.

Štai šitaip yra pakeičiamas senosios Lietuvos istorijos akcentas – nuo LDK pereinama prie „baltų civilizacijos“, nes toliau kariamasi Jogaila. Taigi vyksta LDK idėjos atsisakymas įvairiausiomis šios idėjos diskreditacijos formomis ir alternatyvomis. Ne bėda tai, kad šie atsisakymai remiasi nacionalistiniu naratyvu, nors pastarojo monoperspektyvizmas nėra sveikintinas tiek mokslo, tiek demokratijos požiūriu. Bėda yra tai, kad nacionalizmas tampa direktyviškas ir sunkiai atsisako atokiai nuo mokslo sukurtų idėjinių formų. Jis panašus į komunistinį naratyvą. Komunistui reikia beklaės pirmąsios santvarkos kaip idealiojo provaizdžio, o nacionalistui – pirmąsios „grynosios“ tautos, o tai yra savaime mokslinė fikcija. Todėl adekvatus savo kultūros ir jos konteksto pažinimas yra svetimas tiek vienam, tiek kitam naratyvui.

Ir pabaigai. Vienas rimtas archeologas, paklaustas apie tokio atributo kaip raštija stoką senojoje baltų kultūroje, atsakė, kad šiuo požiūriu viskas yra tvarkoje – dar ir šiandien senutės kaime susikalba telepatiška... Belieka pakartoti visiems seniai žinomą pokštą. Vienas archeologas rado kultūriniame sluoksnyje vielą ir

tėje // Voruta. 2012 03 31, Nr. 7 (745), p. 10; 2012 03 17, Nr. 6 (744), p. 10. Prieiga: <http://www.voruta.lt/patriotizmas-pseudomokslo-pakuotejel/>; Butkus A., Lanza S. M. Kaip baltai tampa gotais // Voruta. 2011 12 23, Nr. 24 (738). Prieiga: [http://www.voruta.lt/wp-content/uploads/voruta\\_24\\_epastui.pdf](http://www.voruta.lt/wp-content/uploads/voruta_24_epastui.pdf); Peleckis M. Velniava // Literatūra ir menas. 2011 06 24, Nr. 3337.

<sup>48</sup> Nepavyko dokumentuoti puikios Rimvydo Valatkos tezės, kad lietuvių kalbos gynėjai paprastai yra tie, kurie dažniausiai sako „skaitau“ ir „matomai“. Kaip neprisiminti beveik dešimtmečiu anksčiau pasakyto matematikos istoriko ir didakto Romo Kašubos pasišaipymo iš lietuvių kalbos gynėjų, kurių citatas galima parašyti vienu sakiniu, dėl kurio tikrai turėtų „užsivožti“ kalbininkai, dažnai „besiblusinėjantys“ prie antraeilių dalykų. Taigi sakiny s skamba taip: „Aš skaitau, kad mes, matomai, pagrinde ant to ir ėjome – ginti letuvių (sic!) kalbos.“

<sup>49</sup> Gudavičius E. Naujais duomenys apie gotų santykių su baltais ir slavais prielaidas // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. Vilnius, 1981, t. 3 (76).

<sup>50</sup> Paminėsime tik W. Goffart (JAV), M. Kulikowski (Kanada), P. Heather, J. Matthew (abu Didžioji Britanija), A. S. Christensen (Danija), A. Kaliff, I. Nordgren (abu Švedija), H. Wolfram (Austrija): Heather P. The Goths (The Peoples of Europe). Oxford, 1996; Heather P., Matthew J. The Goths in the fourth century. Liverpool: Liverpool University Press, 2010; Goffart W. Barbarian tides – the migration age and the later Roman Empire. Philadelphia, 2006; Christensen A. S. Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths studies in a migration myth, 2002; Wolfram H. History of the Goths, 1988; Kaliff A. Gothic connections. Contacts between eastern Scandinavia and the southern Baltic coast 1000 BC – 500 AD, 2001; Nordgren I. The Well Spring of the Goths: About the Gothic Peoples in the Nordic Countries and on the Continent, 2004; Kulikowski M. Rome's Gothic Wars: from the third century to Alaric, 2007.

padarė rimtą išvadą, kad senieji baltai turėjo vielinį telegrafą. Kitas archeologas kitoje vietoje kasdamas vielos nerado. Buvo padaryta išvada, kad mūsų protėviai turėjo bevielį telegrafą...

## 5. LINK SEPTYNKNYGĖS<sup>51</sup> IDĖJOS...

LDK atsisakymo variantų kontekste dar labiau susiaktualino LDK atminties vietų idėja. Todėl antrojo projekto etapo baigiamąją konferenciją ir pavadino „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietos“. Joje išsakėme idėją, kurią šiek tiek autoironiškai pavadino Septynknygė. Šitą skaičių, kaip minėjome, gavome suskaičiavę istorinės sąmonės perspektyvas, kurios gali praturtinti LDK istorijos, paveldo ir tradicijos pažinimą, o kartu liudyti modernių tapatybių slinktis. Paprastai sakoma, kad iš LDK erdvės atsirado trys moderniosios valstybės: Lietuva, Baltarusija, Ukraina. Pridurkime – ir Lenkija, kuri buvo nuolatinė LDK sąjungininkė, juo labiau kad lenkų kalba tapo LDK bendrine kalba. Tačiau kartais priduriama dar viena šalis – ir... Izraelis, savo ištakas galintis sieti su LDK tradicija. Juk LDK litvakai (savo Tėvynę vadinę „Lite“) įnešė svarų indėlį kuriant Izraelio valstybę, pradedant Menahemu Beginu, kalėjusiu Lukiskėse. Taigi: lietuviai, baltarusiai, ukrainiečiai, lenkai, žydai. Dar dvi šalys turėjo pretenzijų į LDK – tai Rusija (Maskvos valstybė) ir Vokietija (Prūsija). O juk dar reikėtų išgirsti, kokios yra Lietuvos lenkų ir rusų pozicijos, Lenkijos lietuvių ir baltarusių perspektyva...

Taigi vykdydami projektą buvome pradėję kurti LDK kaip atminties vietos koncepciją ir sąrašą, kuris buvo publikuotas internete<sup>52</sup>. Visų pirma žiūrėjome iš Lietuvos taško, tačiau kartu bandėme pažvelgti į LDK „Būtovės slėpinių“ akimis, o tai reiškia – ir baltarusių, ukrainiečių ir lenkų akimis. Lietuviams LDK – tai lietuvių valstybė, baltarusiams – baltarusių valstybė, o ukrainiečiams – Lietuvos epocha (*litovskaja doba*) Ukrainoje, lenkams – kūrybingieji „kresai“ (pasak J. Pilsudskio) arba senalietuvių, kurie tapo Lenkijos valstybės dalimi, valstybė. Žydams LDK –

<sup>51</sup> Terminas gautas iš senovės graikų Heptateuchos (ἑπτάτευχος). Ir šiandien ši sąvoka taikoma Senojo Testamento pirmųjų knygų skaičiavimui – šalia penkių Toros knygų (Pradžios, Išėjimo, Kunigų, Skaičių, Pakartoto Įstatymo knygos, dar kitaip vadinamos Mozės teisynu) dar priduriamos Jozuės ir Teisėjų knygos. Dar kai kada skaičiuojama Aštuonknygė (Oktateuchos), pridedant ir Rutos knygą.

<sup>52</sup> Bumblauskas A. LDK ir jos fenomenai – modernių tautų „atminties vietos“: didžiųjų ir alternatyviųjų naratyvų vaizdiniai ULB regiono istorinėje kultūroje (Tyrimų ir istorinės kultūros konstravimo krypčių metmenys). 2011. Prieiga: <http://www.mdl.lt/wp-content/upload/ldk-atminties-vietu-tyrimu-krypciu-metmenys.pdf>; Bumblauskas A. LDK ir jos fenomenai – modernių tautų „atminties vietos“: sąrašas. 2011. Prieiga: <http://www.mdl.lt/links/naratyvai-ir-atminties-vietos/ldk-atminties-vietos-sarasas/>.

kaip „Lite“, rusams – kaip nedespotinės Rusijos alternatyva („drugaja Rus’“), o šiuolaikinio mokslo perspektyvoje LDK – daugiakultūrė imperija ir tautų lopšys. Tautinėje literatūroje galime surasti tokių pačių apibūdinimų, ir skirtų Vilniui.

Baltarusiams, pavyzdžiui, Naugardukas – Mindaugo karūnacijos vieta ir pirmoji baltarusiškos Lietuvos ir stačiatikių metropolijos sostinė. Lenkams ir senalietuviams Naugardukas – Jogailos vedybų su Jogailaičių dinastijos pradžė Sofija Alšėniške vieta. Įvairiuose naratyvuose Naugardukas – A. Mickevičiaus gimtosios ir su jo kūryba susijusios vietos.

Minime Mėlynųjų Vandenų mūšio jubiliejų. Ukrainiečiams šis mūšis – tai išsivadavimas iš totorių jungo (jie išsivadavo anksčiau nei Maskva) ir patekimas į aksominę LDK imperiją, kartu – į Vakarų kultūros orbitą. Lietuviams Mėlynųjų Vandenų mūšis – LDK didvalstybės pradžia.

Žalgirio mūšis yra visoms tautoms labai reikšmingas (dėl jo jau visur sutariama, nebent tik gali kilti ginčų dėl LDK ir Lenkijos perspektyvos bei lietuvių manevro ir bėgimo) neginčijamai svarbus visiems, tačiau gali būti skirtumų tarp lietuvių ir baltarusių pasakojimų. Lenkams Žalgiris – tai Lenkijos ir Jogailos pergalė, Rusijai (ypač stalininei istoriografijai ir jos aidams) – tai slavų pergalė prieš Vakarus, lietuviams ir baltarusiams – tai Vytauto ir LDK pergalė, lietuvių alternatyviajame naratyve – tai LDK kova dėl vietos Europoje.

Vytauto valdymo metai lietuvių didžiajame naratyve – Lietuvos istorijos kulminacija, o lietuvių alternatyviajame naratyve Vytauto valdymas – ne tik imperinė, bet ir Europos lygmens bažnytinė integracinė politika ar tik kelio į Europą pradžia. Lenkams Vytautas – Žalgirio nugalėtojas, Jogailos brolis, baltarusių LDK naratyve Vytautas – žymiausias baltarusių valdovas, ukrainiečiams Vytautas – Lucko suvažiavimo organizatorius. Tai pavyzdžiai, kuriuose dominuoja Lietuvos didžiojo naratyvo vaizdiniai ir alternatyvūs (arba mažieji) naratyvai.

Todėl ir būtina svarstyti su kolegomis iš Lenkijos, Ukrainos ir Baltarusijos. Noriu paklausti, ar teisingai įsivaizduoju jų tautines tradicijas?

Baltarusijos istorinei kultūrai yra svarbus Mindaugas kaip baltarusiškosios Lietuvos kūrėjas. Jiems svarbi ir pati LDK idėja, kuri varžosi su partizaninio karo Antrojo pasaulinio karo metais naratyvu, taip pat svarbūs Naugardukas, Vilnius, Žalgiris, Radvilos. Kas dar galėtų būti svarbu? Ar tai galėtų būti Pranciškus Skorina, nors jis įeina ir į Lietuvos istorinę kultūrą kaip Vilniaus spaustuvėninkas? Baltarusiams svarbūs Oršos ir Žalgirio mūšiai fragmentiškai egzistuoja Lietuvos ir Lenkijos istorinėje kultūroje, taip pat ir Brastos bažnytinė unija. Lietuvos istorinei kultūrai svarbūs iš LDK kanceliarijos kilę raštijos fenomenai, rašyti kirilika ir rusėnų kalba – Lietuvos Statutai, Lietuvos Metrika ir Lietuvos metraščiai, taip pat Žemaitija, kurios nesugebėjo sureikšminti lietuviai, bet tai padarė baltarusių istoriografija, tiesa, kreivoku būdu.

Ukrainos istorinei kultūrai svarbi apskritai LDK epocha – „Litovska doba“, prasidėjusi nuo Algirdo pergalės prie Mėlynųjų Vandenių ir nusitęsusi iki Liublino unijos, o gal ir dar ilgiau. Ukrainiečiams labai svarbus Kijevas, kaip LDK rusėnų antroji sostinė (šalia Vilniaus) ir kaip Abiejų Tautų Respublikos trečiosios dalies – Rusios – sostinė. Jų istorinei kultūrai taip pat svarbūs: Algirdas ir mūšis prie Mėlynųjų Vandenių, Vytautas ir Lucko suvažiavimas, Švitrigaila, Karijotaičiai ir kiti Gediminaičiai Ukrainoje, Ostrogiškiai, Chotinės (Chotyno) mūšis ir Sachaidačnas, kazokija ir Trijų Tautų Respublikos idėja.

Apibūdinant Lenkijos istorinę kultūrą, reikia turėti galvoje J. Giedroyco tezę, kad Lenkijoje viešpatauja Dmowskio ir Pilsudskio karstai, abiejose šiose koncepcijose LDK laikoma Lenkijos istorijos dalimi ir kartu ji pati savaime yra Lenkijos istorinės atminties vieta, todėl reikia alternatyvaus naratyvo, kuris galėtų remtis J. Giedroyco idėjomis, taip pat J. Bardacho ir kitų istorikų LDK subjektiškumo sampratomis. Svarbiausius Lenkijai LDK fenomenus svarstyti sunku neįtraukus senalietuvių perspektyvos rekonstrukcijos. Tad vardiju Lenkijos istorinei kultūrai svarbius LDK fenomenus: Jogaila ir Jogailaičių idėja, Abiejų Tautų Respublikos tolerancijos ir daugiakultūriškumo idėja, kurios iki šiol buvo mažoka lietuvių istoriografijoje, Vilniaus Barokas, Gegužės 3-iosios – Spalio 20-osios konstitucija, Adomas Mickevičius, apskritai senalietuvių ir jaunalietuvių priešprieša kaip atminties vieta, Juzefas Pilsudskis ir istorinės Žemaitijos bajorai broliai Narutavičiai, kūrė dvi modernias valstybes – Lenkiją ir Lietuvą, Czesławas Miłoszas, kaip paskutinis LDK pilietis. Taip pat Jerzy Giedroycas kaip LDK tradicijos atminties vieta.

Taigi, apibendrinkime. Konferencijos apskritajame stale buvo iškelta minčių<sup>53</sup>, iš kurių paaiškėjo, kad mūsų preliminariam sąrašui buvo visiškai pritarta – nė viena idėja nebuvo ginčijama, o naujas idėjas dažniausiai galima laikyti preliminarinių temų papildiniais ir naujų naratyvų sankirtų ieškojimais.

Vis dėlto kai kada šie papildiniai išvirto į naujų temų formulavimą. Įvertiname tokias idėjas:

- LDK idėją papildėme jos ženklų akcentu.
- Papildėme Vilniaus temą J. I. Kraszewskiu ir S. Moniuszko, Aušros vartais ir jų Madona bei Rasų kapinėmis.
- Išskyrėme iš Vytauto temos naują temą – Trakai.
- Išskyrėme iš Jogailaičių temos Krokuvą ir Vavelį.
- Išskyrėme iš daugiakalbės LDK raštijos Lietuvos Statutų fenomeną.
- Įtraukėme lietuviškąją A. Kulviečio programą kaip svarbiausią lietuviams, bet neigimu būtiną ir lenkams, baltarusiams, o ir ukrainiečiams.

<sup>53</sup> Žr. konferencijos apžvalgą: *Zasztowt L. Fenomeny dziejów i tradycji Wielkiego Księstwa Litewskiego: Miejsca pamięci narodów, międzynarodowa konferencja w Wilnie 15–16 listopada 2012 r.* // Bumblauskas A., sud., Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietos. Vilnius: ..., 2013, p. 229–238.

- Pasiūlė Stepono Batoro ir Gardino temas.
- Naujomis idėjinėmis alternatyvomis papildė Žemaitijos temą.
- Iškėlė visiškai naują temą – LLV sunaikinimas su Tadu Kosciūška ir M. K. Oginskio „Atsisveikinimu su Tėvyne“.
- Senalietuvių ir jaunalietuvių temą papildė J. Basanavičiaus idėja.

Beveik visos temos turėtų būti suprantamos ULB regiono šalių istoriografijas išmanantiems žmonėms. Šiose temose, kaip atminties ženkluose, būtina ieškoti skirtingų optikų. Tačiau nė viena LDK istorijos tema nebuvo tokia kontroversiška kaip kazokija. Todėl ypač svarbu, kad konferencija visiškai priėmė šią temą, suvokdama jos kontroversiškumą kaip ypač puikią sąlygą

## Išvados

1. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos vaizdinys pokomunistinėje epochoje pateko į monoperspektyvių tautinių istoriografijų tradicijų nulemtą optiką. Šių tradicijų didieji naratyvai nulėmė LDK istorijos, kultūros ir paveldo dalybų efektą, o tai yra taikliai pavadinta „sudužusio veidrodžio šukėmis“. Siekiant įveikti šį „duženos“ efektą, nulemtą tautinių istoriografijų optiką, siekiama parodyti LDK daugiakultūriškumą ir homogenišką kultūros formas. Taip pat parodyti, kaip evoliucionavo idėjos, palaikant ryšį su LDK istorijos subjektiškumą suvokiančiais kolegomis ir partneriais istorikais iš Lietuvos ir gretimų šalių – Lenkijos, Baltarusijos, Ukrainos, Rusijos.
2. Šią evoliuciją apibūdiname taip: nuo istoriografinio „mandagumo“ prie daugiaperspektyvaus LDK istorijos suvokimo. O tai savo ruožtu veda prie idėjos, kad, taikant „atminties vietų“ teoriją, galima sukurti naujo pobūdžio sintezę – Septynknygę. Joje būtų siekiama ne suniveluoti skirtingus požiūrius, o priešingai – maksimaliai juos išviešinti, pateikiant tiek tradicines monoperspektyvias, tiek naujas dialogiškas laikysenas, atsisakant tų istorinės kronikos gabalų, kuriuose nėra skirtingų naratyvų sankirtos ir jie netampa LDK atminties vietomis.
3. Projektas privedė prie idėjos – nuo dupletų prie septynių ar net dvylikos autorių Septynknygės, kurioje nesikartotų visų neginčijama ir sutariama kronika, o būtų ginčijamasi dėl svarbiausių LDK istorijos momentų.